
FÜGGELÉK

**A katasztrófák médiaprezentációja
a hírműsorokban**

**A kabarék és szórakoztató műsorok
néhány jellegzetessége**

**Két nemzeti ünnepünk reprezentációja
a médiában**

**Személyiségi jogok a hírműsorokban
és bűnügyi tudósításokban**

**Magyar gyártású teleregények kvalitatív
tartalom elemzése
és összehasonlító vizsgálata**

A katasztrófák médiaprezentációja a hírműsorokban

A természeti katasztrófák a híradók különösen kedvelt témái. Az események sorsszerűsége, a katasztrófa pusztító ereje, mind tartalmilag, mind képileg rendkívül hálás téma. Különösen akkor, amikor a pusztítás földrajzilag távol eső helyen következik be, hatásai nem befolyásolják a televízió nézők mindennapjait. A katasztrófahír – cinikusan fogalmazva – szórakoztató szereppel rendelkezik, nagyjából hasonló élményt nyújt a nézőknek, mint egy ugyanolyan témájú játékfilm megtekintése. Ugyanakkor a természeti csapás médiaprezentációja nem hasonlítható egyértelműen a híradók által megjelenített balesetek és gyilkosságok brutalitásához, mivel a megrázó hatású képek felkelthetik az emberi együttérzést, és képesek arra sarkalni a nézőket, hogy tevékenyen segítsenek a bajbajutottakon. Vizsgálatunk célja elsősorban az volt, hogy a hír hatásának e két tulajdonságát elhatárolja egymástól, és bemutassa, milyen mértékben kapnak szerepet az egyes motívumok a beszámolóokban. Másképpen, a hírműsorok reprezentációjában milyen mértékben vannak jelen az altruista (pénzgyűjtés az áldozatok számára) és az azonnali hatást keltő, szórakoztató jellegű motívumok.

Szociológiai szempontból a katasztrófák a közösség külső vagy belső határainak sérülését jelentik: megszakítják a mindennapi élet normális menetét, felborítják a társadalom normális rendjét. A katasztrófák a hírműsorok kedvelt témái, obstruktív híradásoknak számítanak, amelyek fizikai és morális természetüknél, kollektív hatásuknál fogva rákényszerítik a hírkészítőket arra, hogy feldolgozzák a témát. A tudósítások bemutatása rendkívüli módon ritualizált. A meg nem előzhető katasztrófák elsősorban a károkról és az áldozatokról szólnak, a szerencsétlenségek esetében a szerkesztőknek a felelősöket is meg kell találniuk. A riporterek szerepe nagyban standardizált, ott kell lenniük a helyszínen, részt kell venniük az eseményekben, fel kell idézniük a veszély nagyságát, az emberek fenyegetettségét, mivel csak e módon lehet kollektív identitást teremteni egymástól távol eső emberek, vidékek között. A katasztrófahírek nem véletlenül kedvelt témái a híradásoknak, az e típusba tartozó híradások a tájékoztatáson kívül más funkcióval is rendelkeznek. A katasztrófa-tudósításokat Cawelti méltán nevezi szociális melodrámának, a tudósítások formai sajátosságait a fikciós műfajokból kölcsönzi, melyeken keresztül az eseményeket történetekké változtatják. Az újságíró katasztrófaképéből táplálkozó sztereotip drámai keretet – amely egybehangzóan a társadalomban kialakult elképzelésekkel a szerencsétlenségekkel kapcsolatban – valóságghű részletekkel igyekeznek kitölteni, amivel a tárgyilagosság és a ténytudás látszatát keltik a befogadókban. A távolságtartás és az objektívítés retorikai fordulatai csak elkendőzik azokat a katasztrófákkal kapcsolatos, a

1 Személyiségi jogok: az általánosan jellemző értékmínőséget védik. Ennek érdekében egyfelől megteremtik az ember önmegvalósulásának feltételeit, másfelől biztosítják, hogy e feltételeket – a magánszférát – senki jogtalan külső beavatkozással meg ne sérthesse.

társadalomban élő sémákat, mítoszokat, amelyekkel az újságírók is rendelkeznek, és amelyeket felhasználnak a tudósítások megszerkesztésében. A szerencsétlenségeket övező vallásos révület, a katasztrófákat állandóan kísérő mendemondák, valamint a szerencsétlenül járt emberek, túlélők pótolhatatlan dramaturgiai értékekkel rendelkeznek. A szociális melodráma tipikus motívumai természetesen nem minden médiumban jelennek meg ugyanolyan súllyal, a szubjektív, melodramatikus, emocionális hatásokra játszó, és az objektív, tényekre alapuló bemutatás párharca itt is nyomon követhető.

A katasztrófahírek és a társadalom kapcsolatáról két ellentétes vélemény él a tudományos diskurzusban, az egyik a katasztrófahírek dezorientáló szerepét hangsúlyozza, és a rémhírek, mítoszok, mendemondák kártékony hatásaira világít rá. A másik iskola a tudósítások hatalmi status quot erősítő jellegét emeli ki, a katasztrófahírek feldolgozása az ismert narratívák, keretek segítségével zajlik, amelyek kapcsolatban állnak a hatalmon lévők értékeivel, eszmerendszerével. Császi korlátozott érvényességűnek tartja mindkét elméletet, véleménye szerint a médiakritikai irányzat a mítoszok dekonstrukciója, elsősorban a katasztrófa bekövetkeztének első fázisaiban rendelkezik heurisztikus értékkel, míg az ideológiakritikai irányzatnak leginkább a katasztrófa későbbi szakaszaiban van létjogosultsága, amikor a mítoszok az élet normalizálásában, a társadalmi reintegrációban játszanak szerepet. A szerző véleménye szerint az ideológiakritikai irányzat téved, amikor azt állítja, hogy a katasztrófahírekben felsejlő mítoszok a hatalmi berendezkedés hű lenyomatai lennének. Császi véleménye szerint, a populáris kultúrából átvett sémák a katasztrófa során megsérült normarendszer szerepét veszik át, olyan ismert történetekbe ágyazva az eseményeket, amelyek segítségével értelmezni lehet a történéseket, fel lehet tární azok okait. A tömegkultúrából kölcsönzött sémák megerősítik a közösség szolidaritását, növelik azt az integrációs erőt, amelyre a katasztrófával szembeni küzdelemben a legnagyobb szükség van. Az újságírók feladata megtalálni azt a kerettörténetet, amely a katasztrófa váratlan történéseit a közönségben élő elvárások szerint legjobban megmagyarázza, és egyben megteremti a csoportidentitást.

A tiszai árvíz médiareprezentációja

A vizsgálat tárgyát csak és kizárólag a tiszai árvízzel foglalkozó műsoregységek szolgáltatták. A vizsgálati időszakot 2000. április 3-tól 2000. április 30-ig jeöltük ki. Április 7-én rendelték el a hatóságok az első fokú árvízvédelmi készültséget, 2000. április 28-án pedig már megkezdtek a védekezésben résztvevők fokozatos visszavonását. A kutatás alapjául az országos televíziós csatornák főműsoridőben sugárzott hírműsorai szolgáltak (TV2 Tények, M1 esti Híradó, Duna TV Híradó, RTL Klub Híradó).

A vizsgált hírműsorok 2098 híradást szenteltek a világ és hazánk eseményeinek az említett időszakban, ebből 309 tudósítás foglalkozott a tiszai árvízzel, ami a híradások 14,7 százalékának felelt meg, és közel 8 órányi műsoridőt ölelt át. A

híradók kiemelt helyen mutatták be az árvízi eseményeket, a beszámolók több mint negyede szerepelt a híradók headline-aiban (27,2%). A tiszai történésekről szóló hírek képviselték a belföldi híradások több mint egyötödét (21,1%). A műsorszolgáltatók közül legnagyobb arányban a TV2 szerepeltette az eseményeket hírműsoraiban (18,4%), a Duna Televízió, az RTL Klub és az M1 híradói hasonló mértékben (14-14%) mutatták be az áradás részleteit.

A kereskedelmi és a közszolgálati médiumok tekintetében eltérés mutatkozott a tiszai árvíz reprezentációjának arányában a kereskedelmi adók javára, ezen különbségek okai elsősorban a más és más műsorszerkezetben (az M1 például külön műsorokat szentelt a tiszai katasztrófának), másodsorban a rendelkezésre álló pénzügyi lehetőségekben keresendők. Ez utóbbi tényező egyértelműen a Duna Televíziót sújtotta a leginkább.

A tiszai árvíz reprezentációjának intenzitása az egyes hírműsorokban

A téma legnagyobb intenzitását a 2000. április 10-e és 22-e közötti periódusban érte el, ekkor foglalkoztak a legtöbbit a hírműsorok az árvízzel. A vizsgált híradók ezen időszakban adták le a mintába került műsoregységek közel 70 százalékát.

Az egyes hírműsorok tekintetében elmondható, hogy a Duna Híradó (erre az időszakra esett a vizsgált hírműsor műsoregységeinek 28,6%-a) a közvetlen veszélyhelyzet elmúltával (április 23-29-e közötti időszak) is viszonylag sokat foglalkozott a tiszai eseményekkel, hasonlóan a Tényekhez (25,3%), amely, mint említettük, kimagaslóan nagy figyelmet szentelt a történéseknek. A két közszolgálati médium jelentős mértékben hozzájárult a téma korai kidolgozásához, az M1 és a Duna TV híradói hívták fel először a figyelmet a tiszai veszélyhelyzetre. A katasztrófa e periódusában elsősorban azok az események kerültek előtérbe, amelyek nélkülözték a drámai fordulatokat, nem voltak látványosak, és hiányzott belőlük az érzelmi töltés, ellentétben a kitelepítések, a félig összedőlt házak, a térdig vízben gázoló emberek látványával, ami elsősorban az április 10-től 22-ig tartó időszakra volt a legjellemzőbb. Az említett időszak témái elsősorban az árvízzel kapcsolatos állami intézkedésekből, az áradásra való felkészülésből tevődtek össze.

A tiszai árvíz témaorientációja

A híradások középpontjában az árvízvédelem problémája, a vízállás (25,1%), a gátak állapota (27,2%) állt a vizsgált időszak egészében. „A vízállás rekord magasságú” - e kijelentést valamennyi vízállással kapcsolatos híradás szerepeltette, az áradás eme aspektusa stabil része volt a tudósításoknak. E momentum tipikusnak mondható eleme a katasztrófák médiareprezentációinak, és ez alól a

tiszai árvíz médiaképe sem jelentett kivételt. Az említett témák kimagasló aránya szinte magyarázatra sem szorul, hiszen ezen információk teljesen érthető okokból képezték a tájékoztatás magját. A témákhoz kapcsolódó tények határozták meg a térség lakosainak további sorsát, ezen adatok döntötték el, hogy az adott település lakói mennek vagy maradnak, ingóságai, egész életük munkája függött a vízszint és a gátak magasságának különbségén. A téma folyamatos kommunikálása létfontosságú volt az árvízi tudósításokban. Abban az esetben, ha ezt a fajta kötelezettségüket a hírműsorok elhanyagolták volna, akkor tulajdonképeni funkciójukat, illetve a katasztrófhelyzetekhez kötődő szerepüket kérdőjelezzük meg, mérhetetlen károkat okozva ezzel az egész országnak. A vízállással, az árvízvédelemmel, a gátak állapotával kapcsolatos híradások közel azonos arányban jelentek meg az egyes hírműsorokban. A téma érintése csupán a Tények (42,7%) esetében maradt el (kb. 10%-kal) az átlagostól. A TV2 hírműsora által felhasznált retorika háttérbe szorította az adatokon alapuló bemutatást, és elsősorban az úgynevezett puha hírekkel foglalkozott nagyobb mértékben (szakértők és érintettek szerepeltetése).

A lakosság kitelepítését az elemzett műsoregységek 12,9 százaléka dolgozta fel, e téma volt a negyedik leggyakoribb kérdéskör. Az árvíz sújtotta területek lakosságának kitelepítésével kapcsolatos ügyeket a Duna Híradó érintette a legkisebb mértékben, amely azonban így is csupán néhány százalékkal maradt el a többi hírforrástól. Ezen események képviselték az áradás legdrámaibb fordulatát, mivel az interjúkban megszólaltatott emberek a történéseket úgy értelmezték, hogy házaik elhagyása egyet jelent a település feladásával, „a víz győzelmével”, és anyagi javaik pusztulásával. Az elképzelés nélkülözött minden tárgyi alapot, a feltételezéseket többször cáfolták az illetékes szakemberek és kormánytisztviselők.

A katasztrófával kapcsolatos különböző statisztikai adatok a Duna Televízió hírműsoraiban kapták a legnagyobb hangsúlyt. Tudósításaik jelentős arányban közöltek adatokat, mint például: a gátakon dolgozó emberek száma, a felhasznált homokzsákok mennyisége. Ez a téma a harmadik leggyakrabban érintett kérdéskörnek számított a híradásokban, az elemzett műsoregységekben mért aránya 13,5 százalék volt. A számadatok az objektív retorikai stílus védjegyén túl, adatszerű megfelelői voltak annak az emberfeletti munkának, amit az egyes közösek, önkormányzatok és nem utolsósorban az állam végzett annak érdekében, hogy az áradást megfékezzék. A különböző statisztikák egy másik retorikai funkciót is hordoztak, amely a téma kézbe tartást volt hivatott jelölni.

Az egyéni életsorsokat feldolgozó híradások a minta 10,3 százalékában fordultak elő. Az e típusba tartozó híreket a Tények szerepeltette a legnagyobb arányban, a legkisebb mértékben pedig a Duna Televízió híradója. A TV2 hírműsora csaknem kétszer többet jelenített meg e kérdéskört, mint versenytársa, az RTL Klub, és körülbelül négyszer többször, mint a Duna Televízió Híradója. Az M1 és a TV2 estében nem találkoztunk számottevő eltéréssel. A tragédiák szerepeltetése ebben az esetben szintén a melodramatikus, szubjektív bemutatás indikátorának tekinthető, amely nem volt teljes mértékben öncélú eszköz. Az áldo-

zatok ábrázolása ugyanis esélyt nyújtott arra, hogy a nézők, akik közvetlen tapasztalatokkal nem rendelkeztek a történésekkel szemben, emberközeli láthatóság, hallhatóság az események következményeit. A híradások jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az ország más térségeiben élők szolidaritást érezzenek az áldozatokkal szemben, s így a hírműsorok mintegy megalapozták a különböző szervezetek által kezdeményezett segélykampányok sikerét. A TV2 hírműsora ezen akciók szerepeltetésében élen járt, és az M1-hez, valamint a Duna Televízióhoz hasonlóan, külön műsoregységeket szánt a különböző segélyakciók, felhívások bemutatásának.

A közösség rekonstrukciója szempontjából szintén nélkülözhetetlen szerep hárult azon műsoregységekre, amelyek a bajba jutott emberek közös erőfeszítését ábrázolták a megáradt folyóval szemben. A híradások 8,3 százaléka foglalkozott a szolidaritás ügyével.

Ezen osztályba tartozott minden olyan téma, amely az érintett emberek, országok, térségek közötti összefogást ábrázolta: az asszonyok teát, kávét főztek a gátakon dolgozó munkásoknak, a falu kollektíven munkálkodott a víz visszaszorításán, a diákok segítettek szüleiknek, más térségekből, országokból érkezett katonák, magánszemélyek segítséget nyújtottak az áradás visszaszorításában stb. Az e témával kapcsolatos híradások az RTL Klub esetében voltak a legalacsonyabbak, míg a legnagyobb hangsúllyal az M1 hírműsorában voltak tetten érhetőek. A Tények és a Duna Híradó csaknem egyenlő arányban dolgozta fel a kérdést.

A különböző állami intézkedések, a vészhelyzet elrendelése, a katonaság kivezénylése a gátakra stb. a legnagyobb mértékben a Tényekben és a Duna TV hírműsoraiban jutott szerephez, műsoregységeik több mint egytizede-egytizede foglalkozott a témával. Az RTL Klub és az M1 valamivel kevesebbszer szerepeltette a kérdéskört.

A katasztrófák médiaprezentációjának egy másik állandó eleme a rémhír. A tiszai tudósításokban a rémhírek aránya igen alacsonynak volt mondható, csupán tíz esetben tapasztaltunk ezzel kapcsolatos beszámolót. Az e körbe tartozó híreket kivétel nélkül minden esetben azonnal megcáfolták, tehát megalapozatlan állítások nem jelentek meg a híradásokban. A rémhírek elsősorban gátszakadásokról szóltak, valamint azokkal az alaptalan szóbeszédekkel, hogy a hatóságok azon falvakat, melyekben elrendelték a kitelepítést, tulajdonképpen feladták, a védekezés nem folytatódik tovább.

A tiszai árvízzel foglalkozó műsoregységek műfaji besorolása

A tiszai katasztrófával foglalkozó műsoregységek döntő többsége (70%) műfajilag tudósítás volt. A második leggyakoribb műfaji csoportot a helyszíni tudósítások képezték. Ezt a műfajt kizárólag azon eseményekre szokták tartogatni a műsorszerkesztők, amelyek nagy jelentőséggel és hírértékkel bírnak. Ezekben az esetekben a tudósító személyes jelenlétével szavatolja a képek hitelességét, illet-

ve az információ naprakész voltát. A tiszai áradással foglalkozó híradások mintegy ötöde alkalmazta az említett televíziós eszközt, és valamennyi esetben a Tisza valamely fokozottan veszélyeztetett térségéből tájékoztatta a nézőket az árvízi helyzetről. A híradások és stúdióbeszélgetések aránya elhanyagolható volt a vizsgált időszakban. Híradás a műsoregységek tizedében fordult elő, és az esetek többségében a vízügyi helyzetet taglalta, valamint a különböző segélyakciókra történő felhívásokat fogalmazták meg a műsorkészítők e műfaj segítségével. A Duna Televízió műfaji palettájáról hiányzott a híradás és a stúdióbeszélgetés. Ez utóbbi tényt vélhetőleg az magyarázza, hogy a hírműsor a Napóra című műsor-szám része, amely nagyrészt stúdióbeszélgetésekből áll. Helyszíni tudósítással legnagyobb arányban a Tények jelentkezett, a vizsgált műsoregységek több mint egyharmada került ki ebből a típusból. Az RTL Klub híradójánál ez az arány meghaladta az elemzett híradások ötödét. A közszolgálati csatornák jóval visszafogottabban alkalmazták ezt az eszközt, az M1 kis mértékben elmaradt az RTL Klubtól, ugyanakkor a Tények közel kétszer több helyszíni tudósítást iktatott műsorába, mint az M1. Tudósítást a műsorszolgáltatók kizárólag az áradás legválságosabb szakaszában, április 9-e és 24-e között alkalmaztak.

A vizsgált műsoregységek szereplői, pártkötődésük és a megnyilatkozások témái

A regisztrált szereplések (N=422) több mint 90 százalékában a szereplők élő szóban nyilváníthattak véleményt, tájékoztathatták, oszthatták meg érzéseiket a hírműsorok nézőivel. A szereplések harmadában a téma különböző szakértői és a védekezésben tevékenyen részt vevő vízügyi, katasztrófavédelmi szakemberek, tisztiorvosok szerepeltek. Az érintettek, áldozatok, a gátakon dolgozó emberek a szereplések egyötödét mondhatták magukénak. A katasztrófa sújtotta települések önkormányzati tisztségviselői, a polgármesterek, jegyzők stb. az esetek 10 százalékában jelentek meg. A hadsereg különböző személyiségei a szereplések kevesebb, mint 5 százalékában voltak jelen. A hírműsorok fókuszában egyértelműen a szakértők álltak, megnyilatkozásaik kulcsfontosságúak voltak a tájékoztatás, a helyzet bemutatása szempontjából. Hasonló szerepet töltöttek be az önkormányzati tisztségviselők, akik majdnem minden esetben az árvíz kapcsán hozott rendelkezéseket, intézkedéseket ecsetelték. A közösségben kellett szolidaritást, amit már az egyéni életsorsok témája kapcsán érintettünk, az áldozatok, érintettek, a gátakon dolgozó emberek megszólaltatása volt hivatott erősíteni.

Az áldozatokat és az érintetteket a két kereskedelmi médium szerepeltette a leghangsúlyosabban (az M1 és a Duna TV hírműsoraival szemben az eltérés csaknem 20 százalékos volt), a vizsgált megjelenések közel felében az érintett települések lakói és az árvíz áldozatai szólaltak meg. A közszolgálati médiumok a szakértőket és a kormánytisztségviselőket szerepeltették az esetek több mint felében. A szakértők és áldozatok, a honvédség aránya a TV2 Tények című műsorá-

ban meghaladta a 90 százalékot, ugyanakkor ez a műsor elhanyagolhatóan kis mértékben szerepeltette a kormánytisztviselőket. Az adatokból az is megállapítható, hogy a két kereskedelmi televízió rendelkezett a legpopulárisabb szereplőgárdával, mivel az érintetteket, a gáton dolgozó munkásokat az említett profitorientált médiumok szerepeltették a legnagyobb mértékben.

A szereplők megszólalásainak csaknem 60 százaléka a gáton folyó küzdelemmel, a gátak állapotával volt kapcsolatban. A második leggyakrabban „megszólaltatott” téma (19,9%) a kitelepítésekhez kötődött, ahol a katasztrófavédelmi szakemberek és az áldozatok mutathatták be a helyzetet. Az említett témákon kívül élő szóbeli szereplés csak elhanyagolható mértékben jelent meg a híradásokban. A műsorszolgáltatók között egyetlen értelmezhető különbséget a kitelepítések és a más térségekből érkezett anyagi, emberi segítség kategóriájában figyelhettük meg. A kitelepítésekkel kapcsolatos megszólalások aránya a Duna Televízió esetében több mint 10 százalékkal kevesebb volt, mint a másik három műsorszolgáltató esetében. A katasztrófa legmelodramatikusabb eseményeit az RTL Klub és az M1 tűzte műsorára leginkább, az élő megszólalások csaknem harmadának témája a kitelepítés volt. A más régiókból, térségekből érkezett segítségnyújtással kapcsolatos információk aránya szintén eltérő volt, ebben az esetben a közszolgálati médiumoknál magasabb arányokat figyelhettünk meg.

A tiszai árvíz médiareprezentációja szinte tökéletesen apolitikus volt, a pártpolitika rendkívül alacsony mértékben jelentkezett a híradásokban. Ez természetesen tekinthető, hiszen ismert szociálpszichológia tény, hogy a különböző közösségeket ért válsághelyzetekben, vagy külső fenyegetettség kialakulásával a belső ellentétek teljes mértékben elcsitulnak, minimálisra csökkennek. A ténylegesen pártokhoz köthető megjelenések többsége a különböző felajánlásokból, a politikai szereplők gáton végzett munkájából állt. A szereplők az esetek 87,3 százalékában nem rendelkeztek semmiféle pártkötődéssel. A híradások 9,6 százalékában figyelhettünk meg pártpolitikusokat, a fennmaradó pár százalék a külföldi állampolgárok szerepeltetéséhez kötődött.

Az összesen negyven, politikai párthoz köthető megjelenésből huszonhét a Fidesz-MPP-hez tartozott. Közülük tizenhét Orbán Viktor miniszterelnök nevéhez fűződött, aki valamennyi alkalommal hivatali szerepkörében jelent meg a tudósításokban. Az egyes médiumok hasonló arányban szerepeltették a politikai pártoktól független szereplőket. A médiumokkal kapcsolatban fellelhető egyetlen figyelemreméltó különbség a kereskedelmi médiumokkal állt összefüggésben. A TV2 és az RTL Klub hírműsorai egyáltalán nem jelenítettek meg a kormánypártokon kívül más politikai szervezeteket. A pártkötődéssel rendelkező személyek több mint felénél (22 esetet számoltunk össze) az árvíz közvetlen háttal volt az adott minisztérium gazdálkodására.

A híradások konfliktusmentesek voltak, csupán néhány olyan témát találtunk, amelyek kivételt jelentettek az előbbi megállapítás alól. Az ártéri területek kisajátítása sok ingatlantulajdonost érintett, akik nehezményezték, hogy az önkormányzat nem értesítette őket időben a kisajátításról. A témával a Tények két, a Duna TV Híradója pedig egyetlen esetben foglalkozott.

Összefoglalás

A tiszai árvíz médiareprezentációjával kapcsolatban csak korlátozott érvényességgel állják meg helyüket a katasztrófa hírekkel szembeni kritikák. A katasztrófák állandó elemei csupán elenyésző mértékben fordultak elő a vizsgált híradásokban, például a katasztrófákkal kapcsolatban oly gyakran emlegetett rémhírek mindössze tíz alkalommal kaptak helyet a riportokban.

A tiszai árvíz nélkülözötte a szélsőséges határhelyzeteket, az anyagi kár rendkívül jelentős volt, ugyanakkor nem követelt emberéletet a katasztrófa. Az interpretáció, amelynek szerepe szakértői vélemények szerint az események térbeli és időbeli távolságával egyenesen arányosan növekszik, ebben az esetben szintén kis mértékben jelentkezhetett. A helyszín közelsége megakadályozta, hogy az értelmezési keretek teljesen elrugaszkodjanak a valóságtól, és mitikus vagy politikailag befolyásolt értelmezéseket képviseljenek. A tudósításokból kimaradtak a szenzációk, és tömegkulturális sémákat is csak kevésbé lehetett beazonosítani. A „közép-tiszai csata”² kifejezéshez hasonló szóösszetételek, amelyek mitikus távlatokba helyezték a tudósításokat, szintén csak elvétve szerepeltek a riportokban.

Az események prezentálására a tárgyilagosság és a melodramatikus hangnem volt jellemző, a kifejezetten szenzációkeltő vagy banális bemutatási módok kis mértékben kerültek a képernyőre.

Az adatokból megállapítható, hogy az M1 és a TV2 elsősorban a melodramatikus témákat hangsúlyozta, egyben jelentős súlyt fektetve a segélyakciók támogatására, valamint a szolidaritás témájának kidolgozására. Az RTL Klub elsősorban a téma drámai vetületeivel foglalkozott, amit az áldozatok szerepeltetésének igen magas arányszáma is alátámaszt. Mindeközben elhanyagolta az integráció szempontjából nélkülözhetetlen témákat, ezért ez a hírműsor képviselte az esemény legsubjektívebb bemutatási módját, ami esetenként nem nélkülözötte a bulvárelemeket sem. A Duna Televízió az adatok, a szolidaritás témájának, valamint a kormányzati szereplők és szakértők szerepeltetésének magas arányszámaival a legobjektívebb, leghivatalosabb bemutatási módot képviselte. A politikusok aránya elhanyagolható volt a híradásokban, így a tiszai katasztrófa média általi bemutatása teljesen apolitikusnak mondható. Szintén kevésbé releváns mértékben jelentkeztek a hírműsorokban a konfliktusok. A katasztrófák reprezentációinak tipikus elemeit, mint a rémhírek, a mitikus elemek, szintűgy elhanyagolható számarányban tudtuk kimutatni a híradásokban.

² M1 Híradó, április 17. Az idézet Nagy István védelmi igazgatótól származott, és Hortobágyi Zoltán idézte

A kabarék és szórakoztató műsorok néhány jellegzetessége

Arra voltunk kíváncsiak, hogy a különböző televíziós és rádiós csatornákon sugárzott szórakoztató, kabaré jellegű műsorokat milyen főbb jellegzetességek határozzák meg. A humoros műsorok nagy hagyományokkal rendelkeznek a médiában, a humor volt a legközvetlenebb kapocs a néző/hallgató és a műsorkészítők között. A pesti kabaré műfaja a televízióban és a rádióban is gyorsan meghonosodott, s az ilyen műsorok máig meghatározó szerepet játszanak az elektronikus média szórakoztató szerepének beteljesedésében.

A vizsgálati minta összeállításakor elsősorban a humornak a politikai, illetve társadalmi szegmenseit tekintettük kiválasztási alapnak. Olyan műsorokat kívántunk elemezni, melyek - előfeltételezésünk szerint - főként politikai humort, társadalmi kérdéseken való viccelődést testesítenek meg. A vizsgálat során az alábbi öt műsor jellegzetességeinek feltárására tettünk kísérletet:

- Szatelit (M1)
- Bruhaha (M1)
- Rádiókabaré (Kossuth Rádió)
- Vitriol (TV2)
- Heti Hetes (RTL Klub)

A kiválasztott műsorok különböző típusokat képviselnek. A Szatelit és a Bruhaha a stúdióban felvett, forgatókönyvet követő műsorok közé tartozik. A Szatelit inkább politikai kabaréműsor, meghívott vendégekkel, parodistákkal, míg a Bruhaha a társadalmi jellegű kérdéseket állítja középpontjába, mégpedig a hagyományos kabaré rituáléját követve, rendszerint hosszabb bohózatok, jelenetek formájában. A Rádiókabaré külön típust alkot, hiszen szórakoztatási lehetősége a képi eszközök hiányából fakadóan egészen más. Itt sokkal nagyobb jelentőséggel bír a nem látható, verbális jelzés, mint például a hanglejtés, a szünet, vagy a hangerősség. A Heti Hetes és a Vitriol újszerű műsortípust képviselnek frissességükkel, melyben meghívott közéleti személyiségek, humoristák, színészek spontán viccelődést folytatnak aktuális újsághírek kapcsán. A műsor ugyan nem élőben kerül sugárzásra, de a poénok nem előre szerkesztettek.

A vizsgálat során különböző elemzési szempontokat vettünk figyelembe.

- A műsorszerkesztés elvei: ez a meghívott vendégek kiválasztását, a kabarészámok (Vitriolnál, Heti Hetesnél az újságcikkek, hírek) sorrendjét, típusait lelti. Műsorszerkesztési elvnek tekintettük az egyes témák, viccek hosszúságát, a vágóképek, tapok fajtáit elhelyezését.

- A műsorbeli humor elemei: ezen belül elemeztük a politikai és a nem-politikai viccek arányát, típusait, valamint azt, hogy az egyes műsortípusokban a humorról, a kabaréről milyen elképzelések rajzolódtak ki. Politikai humornak te-

kintettünk minden olyan viccet, ami a politikával vagy politikusokkal volt kapcsolatos (akár külföldi, akár hazai témában).

A humor sajátosságai miatt elkülönítve vizsgáltuk a szexuális témájú poénokat, a pajzánságot, a szóviccet és „szófaragást”, valamint külön kategóriát képeztünk az egyéb, be nem sorolható humor-elemeknek, mint például a képvicceknek vagy a szorosabb társadalmi relevanciával nem bíró vicceknek, így a pincéres poénoknak.

A humoros-szórakoztató műsorok főbb jellegzetességei:

Az alábbi táblázatban foglaltuk össze a műsorokban észlelt vicctípusok százalékos előfordulását (vastaggal szedtük az adott műsorban leggyakoribb és legritkább típusokat) (1. táblázat).

1. táblázat

	Bruhaha	Szatelit	Rádió-kabaré	Vitriol	Heti Hetes
Poéno k összesen:	170	202	202	279	523
1. Általános politikai vicc	0	20,3%	10,4%	11,8%	4,2%
1/a Vicc kormánypárttal, kormánnyal	0	17,8%	19,3%	9,7%	20,6%
1/b Vicc ellenzékkel	0	2%	2,5%	0	2,1%
2/a Vicc házassággal	27%	5,9%	2,5%	5,4%	0,8%
2/b Vicc rendőrrel, bűnüggyel	4,7%	5,9%	2%	2,1%	1,1%
2/c Vicc részeggel, alkohollal	4,7%	2%	5,9%	0	1,3%
2/d Vicc pénzzel, adóval stb.	7%	1%	1%	0	0
2/e Vicc nőikkel, férfiakkal, homoszexuálisokkal	1,8%	0,5%	0	1,1%	1,5%
2/f Egyéb társadalmi témájú vicc	5,9%	10,4%	10,4%	3,2%	4,2%
3. Trágárság, pajzánkodás, szexuális témájú vicc	14,7%	10,9%	16,3%	26,9%	18,8%
4. Szóvicc, szófaragás	15,9%	8,9%	18,8%	23,7%	14,9%
5. Egyéb viccek (pl. képvicc, nem társadalmi témájú vicc)	18,2%	14,4%	10,9%	16,1%	9,9%

Mint adatainkból is látszik, az egyes műsorok meghatározó jellegzetességei között jelentős különbségek vannak. A leggyakoribb vicc-elemek tekintetében a kapott arányok alátámasztani látszanak eredeti elképzeléseinket. Eszerint a Bru-

haha tekinthető a leginkább apolitikus kabarének, itt a humorforrás többsége társadalmi jellegű volt, sőt, a politikai viccelődés teljesen hiányzott e műsorból. Igazi politikai kabarének a Rádiókabaré és a Szatelit tekinthető.

Ezeknél a műsoroknál az összes politikai vicc a poénok harmadát, vagy még ennél is többet tett ki. A harmadik alaptípus, vagyis a modern, újfajta humort szolgáltató műsorok kontúrjai is jól kirajzolódnak. A Vitriol esetében a leggyakoribb humorforrásnak a pajzán, szexuális indíttatású vicceket találtuk, míg a Heti Hetesnél a szereplők egymással való viccelődése a leggyakoribb poénalap. Ugyanakkor a Heti Hetes a meghatározó humorforrások tekintetében a legkevésbé tekinthető „tiszta” műsornak, hiszen itt a politikai vicceknek és a pajzán vagy trágár humornak is komoly szerep jut. A társadalmi kérdésekkel való humorizálás a legritkább, sőt, ezen belül a pénzzel, adóval, szegénységgel való viccelődés is alacsony arányú viccforrás, de a nőkkel, férfiakkal, vagy más nemi beállítottságúakkal való nevetetés szintén alacsony esetszámmal rendelkezett.

A Rádiókabaré és a Heti Hetes kivételével, minden műsorban a házassággal való viccelődés szerepelt a legnagyobb súllyal a társadalmi témájú humorban, noha kimagaslóan magas értéket csak a Bruhaha produkált. Meg kell említenünk, hogy a Rádiókabarében a házassággal kapcsolatos poénok relatíve alacsony száma elsősorban annak köszönhető, hogy a műsor egy teljes adása a borászat, így az alkohol és a részegség körüli viccekre épült. Az alapvetően más elsődleges humorforrásra építő műsoroknál, mint amilyen a Bruhaha, a Szatelit vagy a Vitriol, magas számban találtunk házassággal foglalkozó vicceket. Az adatok alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a házassággal (elsősorban a feleséggel vagy a megcsalással) kapcsolatos humor igen népszerű, még mindig „működő” viccforrás, ugyanakkor a néző- és hallgatóközönség egy sajátos csoportjához szól elsődlegesen. Külön figyelmet érdemel a Bruhahában tapasztalt kimagaslóan magas házassággal kapcsolatos viccarány. Ez ugyanis a klasszikus kabaréhumor átértelmeződését, illetve az e műsorban megfigyelhető átértelmezését mutatja. A Bruhaha hosszabb jeleneteinek több mint fele elsődlegesen a házasságtöréssel állt kapcsolatban.

Fontos, hogy a házassággal való viccelődést a pajzán, szexuális tartalmú viccektől elkülönítve vizsgáljuk. Ebben az alkategóriában a feleség pénzéhsége, butasága, vagy félrelépése volt a humor alapja. A társadalmi témájú viccek tekintetében a Bruhaha további sajátossága, hogy egyedül itt fordult elő magas számban viccelődés pénzzel, adóval, szegénységgel.

A másik, relatíve magasabb arányban előforduló társadalmi téma a rendőrviccek, illetve a bűnözéssel kapcsolatos viccek csoportja volt. Noha ezek jellege a műsorokban eltérő, a vicc alapja rendszerint a „hülye” rendőrökön, illetve a rendőri korrupción való tréfálkozás. Különösen fontosnak tartjuk a rendőri korrupcióról szóló vicceket, mivel ez ma már nemcsak a közúti ellenőrzések során tapasztalható megvesztegetéseket tartalmazza, hanem a „nagyban” történő korrupciót is. Több vicc is elhangzott az olajszőkítés és a rendőség kapcsolatáról, illetve egyes rendőri vezetők „félrelépéseiről”.

Valamennyi szórakoztató műsor esetében pozitívumként kell értékelni, hogy a nőellenes, a homoszexuálisokkal szembeni, illetve a kisebbségekkel, elsősorban a cigánysággal kapcsolatos vicceknek csak elenyésző teret biztosított (igaz, e témák esetében is feltűnt a Bruhaha popularitása).

Politikai viccek a humoros, szórakoztató műsorokban

Politikai humort a vizsgált öt műsor közül négyben találtunk, s noha eltérő mértékben, de mindegyiknél meghatározó jellegű volt. A legalacsonyabb politikai vicc-arányt a Vitriolnál tapasztaltuk (közel 21 százalék), a legmagasabbat (mintegy 40 százalék) pedig a Szatelitnél. A magas előfordulás arra enged következtetni, hogy a humoros, szórakoztató műsorok között az számít kivételnek, amelyik nem épít a politikai kabaré elemeire. Mintánkban a Bruhaha számított kivételnek.

A négy, politikai viccelődést karakteresen megjelenítő műsor közül háromban az általános politikai viccek aránya 10 százalék felett volt, csak a Heti Hetes esetében tapasztaltunk ennél jóval alacsonyabb, 4,2 százalékos előfordulási gyakoriságot. Ezzel párhuzamosan a Heti Hetesben regisztráltuk a legtöbb kormánypárttal kapcsolatos viccet, több mint 20 százalékos aránnyal. A kormánypártok és meghatározó személyiségei a Vitriolban fordultak elő a legritkábban, amit az általános politikai viccek relatíve alacsonyabb száma is magyaráz.

Az általános politikai viccek és a kormánypártokat érintő poénok egymáshoz viszonyított aránya még érdekesebb képet rajzol ki. Míg például a Szatelitben az általános politikai tréfák nem egészen 3 százalékkal haladták meg a kormánypártokat érintő vicceket, addig a Rádiókabarében ez a különbség már 9 százalék volt a kormánnyal való viccelődés „javára”, míg a Heti Hetesnél 16 százalék. Ennél is szembetűnőbb azonban a kormánypártokkal és személyiségeivel, illetve az ellenzékkel (tagjaival) kapcsolatos viccek előfordulása közötti aránytalanság, hiszen az ellenzékkel való viccelődés gyakorisága egyik műsorban sem érte el a 3 százalékot, sőt, a Vitriolnál például egyetlen ellenzékkel kapcsolatos viccet sem találtunk.

A kormánypártokat érintő viccek igen fókuszáltan jelentkeztek, hiszen maguk a pártok lényegesen ritkábban szerepeltek a tréfák alapjaként, mint egyes politikusai. A leggyakoribb céltábla Torgyán József földművelésügyi miniszter, illetve Orbán Viktor miniszterelnök volt. Megjelenésükhöz képest messze elmaradva, és sokkal esetlegesebben regisztrálhattunk vicceket más kormánypárti politikusokról, például Deutsch Tamásról, Kövér Lászlóról vagy a kispap Székely Zoltánról. Előfordulásuk rendszerint valamilyen aktuális, személyüket érintő kérdéshez (Deutschnál gyermeke születéséhez, Székelynél megvesztegetési botrányához) kötődött. Ezzel szemben a miniszterelnök és Torgyán József különösebb alkalom nélkül is előkerült a viccekben, sőt, nem politikai indíttatású viccek csattanója is időnként az ő személyükkel vált politikai tréfává. Ezt a jelenséget természetesen nem nehéz megmagyarázni. Orbán Viktor és Torgyán József

nemcsak a két, legtöbbet szereplő és szerepeltetett politikus a kormányból, de a két nagy párt vezetői, illetve a kormány meghatározó személyiségei is egyben. Ugyanakkor említettségben, vicc-alap képzésében meg sem közelítette őket Dávid Ibolya, az MDF elnöke.

Az sem szorul különösebb magyarázatra, miért kimagasló arányú a kormánytagokkal és -pártokkal való viccelődés. Alapelv ugyanis, hogy a politikai viccek alanyául bármely kormányzás alatt a nézők életét mindennapi szinten is befolyásoló kormánytagok válnak. A közismertség, a gyakori médiaszereplés csak növeli a megragadható, viccképzésre alkalmas események számát, amelyeket a szórakoztató műsorok fel is használnak. Érdekes volt megfigyelni, hogy néhány kiemelt téma miként vált politikai vicc tárgyává. Két ilyen, gyakran előkerülő, és egyben a kormánytagokkal, illetve a kormánnyal való viccelődésre is alkalmas adó témát regisztráltunk: a türelmi zónák ügyét és a négyes metró kérdését.

Az ellenzéki politikusokon való viccelődés kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy ezeknél a tréfa tárgya egyetlen esetben sem valamely konkrét ellenzéki párt volt, hanem vagy az ellenzék általában, vagy egyes ellenzéki politikusok. Három, gyakrabban előfordult nevet lehet kiemelni, Demszky Gábor főpolgármesterét, aki ebbéli tisztsége miatt, illetve fővárosi politikai ügyek kapcsán (például a négyes metró) gyakran vált tréfák célpontjává, Kovács Lászlóét és Horn Gyuláét. Érdekes, hogy a leggyakrabban szereplő ellenzéki politikusi név a viccekben Horn Gyuláé volt. A volt miniszterelnök - feltételezésünk szerint - ugyanannak a hatásnak köszönheti „népszerűségét” a viccekben, mint napjainkban Orbán Viktor.

A politikusokat érintő vicceket jelleg szerint vizsgálva igen eltérő tréfákat találtunk. Gyakori volt az adott személy utánzása (főleg a Rádiókabaréban és a Heti Hetesben), de gyakran estek valamilyen szóvicc áldozatául is. A Szatelitben mint egy-egy kérdésről nyilatkozó személyek váltak a vicc tárgyává. Trágárság alanyai egyik műsorban sem voltak, de pajzán tréfát több esetben is hallhattunk egyik-másik politikus kapcsán.

Összességében a politikai viccek hangneme inkább visszafogott, mintsem sértő volt, ez alól legfeljebb a Heti Hetes egy-két tréfája jelentett kivételt, igaz, e műsorban is főleg szóviccek (noha időnként élesebb szóviccek) alanyai voltak politikusaink.

Trágárságok és pajzán viccek a humoros, szórakoztató műsorokban

A trágárságról, a pajzán, szexuális témájú viccekről az általunk vizsgált öt műsorban igen vegyes kép rajzolódott ki. Az ilyen konnotációjú vicceket egyként kezelve, egyik műsorban sem találtunk 10 százaléknál alacsonyabb előfordulási gyakorisággal, noha a trágárságok és a pajzán viccek egymáshoz viszonyított aránya műsoronként eltérő volt.

A közszolgálati televízió két szórakoztató műsorában, a Bruhahában és a

Szatelitben, trágársággal nyílt vagy burkolt formában egyáltalán nem találkozunk, itt kizárólag pajzán tréfák szerepeltek. A pajzánkodásnak ugyanakkor igen változatos formáit figyelhettük meg, a szóviccektől a képvicceken keresztül, a helyzetkomikumokig. A Rádiókabarében sem volt jellemző a trágárság, a pajzán, szexuális témájú viccek többsége szóvicc volt, finoman megformált előadásban. A Vitriol és a Heti Hetes esetében azonban már nyílt és rejtett trágársággal is találkozhattunk, és a pajzán viccek aránya is magas volt (főleg a Vitriol esetében). Ezt obszcén tréfák egészítették ki, amiket a trágárságok közé soroltunk (pl. a vizeléssel, székklettel kapcsolatos tréfák). Noha a durva trágárságokat a Vitriol és a Heti Hetes esetében utólag kivágták a szerkesztők, így sem maradtak rejtve a nagyközönség előtt. Meglepő, hogy mindkét műsor esetében az adás kezdetén kevesebb, majd a hangulat oldódásával egyre több és szabadosabb pajzánosság és trágárság hangzott el. A Heti Hetesnél külön ki kell emelni, hogy a trágárságok és a pajzán viccek legfőbb elszenvedői éppen a műsor szereplői voltak. A trágárságnak és az éles pajzán vicceknek éppen az a szerepük e műsorokban, hogy oldják, sőt fokozzák a hangulatot, és a harsányságból, a viccek merészségéből „csináljanak” poént.

Összességében a pajzánosság betölti szerepét az általunk vizsgált szórakoztató műsorokban, bár egyes esetekben túllép bizonyos határokat (főleg a Vitriolnál, itt is inkább a mennyiséget tekintve)

Összefoglalás

A vizsgálatba vont öt műsor három, jól körülhatárolható, sajátos jellegzetességekkel rendelkező szórakoztató műsortípust reprezentált. A viccek legfőbb témája politikai jellegű volt, a társadalmi kérdéseken való élcelődés kevésbé vált e műsorok profiljává. A TV2 Vitriol és az RTL Klub Heti Hetes című műsorai elsősorban politikai témákra építettek, a társadalmi kérdéseken való viccelődés csak elvétve fordult el. E műsorok közös jellemzője, hogy bennük igen magas arányt képviseltek a trágárságok és a pajzán, szexuális jellegű tréfák. A politikai viccekkel kapcsolatban megállapítható, hogy céltáblájuk elsősorban a kormány-pártok, illetve a kormányzati személyiségek egy jól körülhatárolható köre volt.

Két nemzeti ünnepünk reprezentációja a médiában

Elemzésünk célja volt egyrészt feltárni, hogy milyen témák mentén konstituálódik két nemzeti ünnepünk - nevezetesen augusztus 20. és október 23. -, másrészt az egyes médiumok mindebből mit és hogyan jelenítenek meg. A vizsgálat tárgya négy országos televízió- (M1, RTL Klub, TV2, Duna TV) és négy rádióadó (Danubius, Sláger, Kossuth, Petőfi) 2000. augusztus 19-21., illetve október 22-24. közötti, az ünnepel expliciten foglalkozó műsora volt. A feldolgozás csak a nem fikciós műsorokra terjedt ki, az eseményekkel kapcsolatos történeti filmekre, összeállításokra nem. A fő kérdés úgy fogalmazható meg, hogy mennyiben kaptak eltérő képet azok, akik egy bizonyos médiumon keresztül követték figyelemmel a nap történéseit.

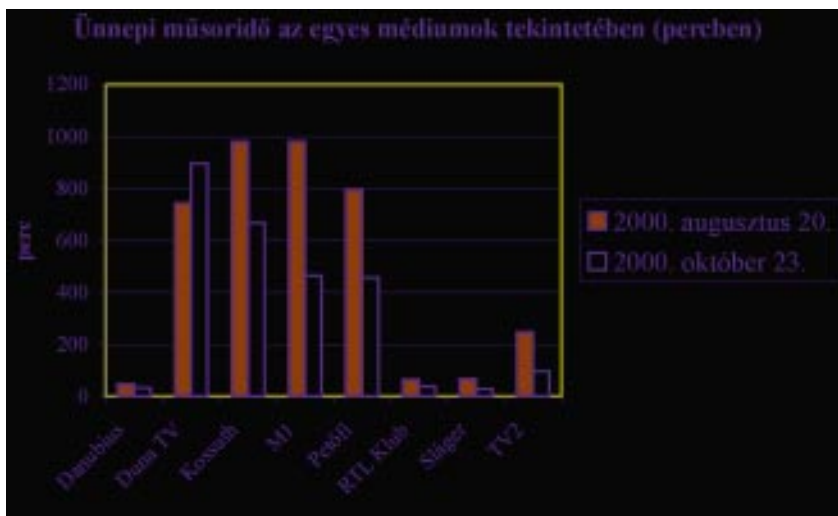
Augusztus 20-a, mint a „leghivatalosabb” állami ünnep, több száz éves múlt-ra tekint vissza, melyből fakadóan sok mindent ünnepelnek ezen a napon. Előjáróban le kell szögezni néhány olyan tényezőt, amely a 2000. augusztus 20-át eltérővé tette a korábbiakhoz képest. A magyar millennium ünnepe végigvonult az egész éven, sőt, lezárása 2001. augusztus 20-án lesz. Ezért a vizsgált ünnepi események is szorosan összekapcsolódtak a millenniumi megemlékezésekkel. A 2000-es esztendő más szempontból is különleges volt. Nemcsak „kikényszeríti” az analógiát az ezredfordulóval, hanem jubileumi szent év is egyben, azaz egyetemes keresztény ünnep. Augusztus 20-nak korábban is volt István szentsége folytán egy keresztény ünnepi vonulata, az idejében azonban az említett vallási jelleg miatt még nagyobb fényt kapott. (62 év után ismét pápai legátus járt Magyarországon, meghívást kapott Bartolomeiosz egyetemes patriarcha, aki bejelentette, hogy az ortodox egyház is szentjei közé emelte Istvánt. A többi egyház részvételével együtt így a Szent jobb körmenet és a szentmise ökumenikus színezetet kapott.)

Október 23-mal más a helyzet, sokkal fiatalabb hagyományról van szó, mely a rendszerváltással vált hivatalos nemzeti ünnepé. Ebből következően alig kidolgozott hagyományokkal rendelkezik, ünneplésének története kevésbé határolja be a megemlékezések módját, a médiumok működése tehát meghatározóbbnak tűnik definiálásában. Tíz évvel a rendszerváltás után még mindig indulatokat kavarnak azok a témák, melyek az októberi eseményekkel kapcsolatosak. A médiumok komoly szerepet vállalnak ezek kezelésében, valamint a társadalmi megosztottság felszámolásában. Augusztus 20-hoz hasonlóan itt is megjelent az európaiság gondolatköre, az Európához tartozás, illetve - aktualitása miatt - az Európai Unióhoz való csatlakozás kérdése. (Az 56-os forradalom olyan kísérletként is értelmezhető, amelynek célja az európai reintegráció volt.) Az államalapítás ünnepétől eltérő módon, október 23-án nem csak ünnepelünk, hanem gyászolunk is. A megemlékezések gyakorlatában e két esemény mégsem válik igazán ketté. A rendezvények egyik állandó helyszíne a Rákoskeresztúri Köztetető,

ahol közjogi méltóságok koszorúznak és közemberek helyeznek el virágokat, mécseseket a sírokra. Hasonlóan rendszeres eleme az ünneplésnek a túlélő és megtorlásban részesült '56-osok szenvedéseinek megjelenítése. Augusztus 20-
val ellentétben, az októberi eseményeknek nincsenek könnyed, szórakoztatást célzó elemei, a médiában megszólalók hangvétele komoly, gyakran patetikus. Október 23-a a köztársaság kikiáltásának ünnepe is egyben, a rendszerváltás dátuma természetesen nem véletlenül esett a forradalom 33. évfordulójára, az e köré épített hagyomány ismert, és nem szorul különösebb magyarázatra.

Az alábbi ábráról kitűnik, hogy a közszolgálati médiumok egyeduralgó szereppel rendelkeztek a nemzeti ünnepek megjelenítésében (1. ábra).

1. ábra

Az adatokból jól látható, hogy a televíziók és a rádiók a két ünnep közül - a Duna Televízió kivételével - augusztus 20-t preferálták, azaz nagyobb műsoridőt biztosítottak augusztus 20-nak, mint október 23-nak.

Az ünnepi műsorok műfaji orientációjáról elmondható, hogy a hírek, tudósítások fordultak elő a legnagyobb részarányal. E típusok elsősorban a kereskedelmi médiumokban jutottak jelentős szerephez. Hasonlóan kiemelt jelentőséggel rendelkeztek az interjúk, riportok, valamint a stúdióbeszélgetések is. A harmadik leggyakoribb műfaji elemnek az önálló kommunikátori szöveg bizonyult az ünnepi műsorok prezentációjában.

A két esemény téma- és történelemszemlélete jelentősen eltér egymástól, ezért mindkét ünnepet különböző szempontok alapján vizsgáltuk.

Az augusztus 20-i megemlékezések két részre oszthatók, a tulajdonképpeni ünnepi történésekre, illetve az ezek mellé felsorakozó, a popularitást szolgáló já-

mulékos eseményekre (vásár, parádé, tűzijáték stb.). A kereskedelmi adók ez utóbbira fektették a hangsúlyt, annak érdekében, hogy minél nagyobb tömegeket érjenek el. Mindkét típuson belül természetesen voltak eltérések. A legjobb példa a TV2, amely egyfajta alternatív ünneplést próbált megvalósítani. Szembetűnő például, a televíziók közül ki használt ünnepi logót, melynek megléte arról tudósít, hogy a műsor az ünnep szerves részeként tételeződött. Az M1 és a Duna TV logója alig tért el egymástól, mindkettő lényegi motívuma a korona és a nemzeti színű zászló volt (az M1-en az utóbbi, a Dunán az előbbi kihangsúlyozásával). Az eltérések jól tükrözik a két televízió közötti különbséget az ünnepi műsort tekintve. Az M1 logóján a „Szent István ünnepén” feliraton kívül megjelent a „Millennium 2000” is, míg a Duna TV a semlegesebb „augusztus 20.” feliratot választotta, mellyel István középkori ikonábrázolása párosult. A TV2 kereskedelmi adó létére is fontosnak tartotta az ünnepi logo használatát, mely szimbolikájában eltért az előző kettőtől. A nemzeti színű lobogó itt is megtalálható volt, azonban központi elemként nem a koronát, hanem a Hősök terén látható millenniumi emlékmű angyalos szobrát prezentálták.

A műsorokban megszólalók pozíciója hű indikátora a vizsgált orgánum ünnepkonceptiójának. A tisztségviselők megnyilatkozásai a hivatalosságot jelképezik, ezen belül szekulárist vagy szakrálist. A mindennapok emberének megszólalási aránya arról tanúskodik, hogy az adott csatorna mennyire próbálta bevonni a „tömeget” az ünneplésbe. Az ünnepi nyilatkozatok legitimáló funkcióját leginkább a megszólaló kiléte határozza meg. A szakrális legitimációt természetesen az egyházi tisztségviselők biztosítják, a „modern, komplex társadalmakban” azonban a legitimációhoz nem elég a szentség megjelenítése, a tudományba vetett hit segítségére is szükség van, a szekuláris legitimációt a szakértők végzik el. Világi tisztségviselők legnagyobb arányban (46%) a Sláger Rádióban (elsősorban a hírműsorokban) tűntek fel. A nyilatkozók pozíciója alapján a Sláger műsorkínálata volt a leghivatalosabb, mentes mindenfajta szakrális tartalomtól. A Danubius esetében több megszólalás kötődött magánszemélyekhez, egyszerű állampolgárokhoz, azonban szakértői megnyilatkozás nem hangzott el a hírműsorokban. A szakrális ünneplést leginkább az M1 képviselte, a megszólalások majdnem egyötöde egyházi tisztségviselőkhöz kapcsolódott. A szakértői kommentárok aránya szintén itt volt a legmagasabb. Az M1 aktorai a lehető legszélesebb spektrumot képviselték, a mindennapi emberektől a szakértői véleményekig bezárólag. Hasonló megállapításokat tehetünk a Petőfi Rádióval kapcsolatban, azzal a kiegészítéssel, hogy a közemberek megszólalási aránya itt volt a legmagasabb valamennyi vizsgált műsorszolgáltató közül. A két közszolgálati rádiót összehasonlítva a Kossuth „hivatalosabbnak” tűnt, erre a csatornára a hallgatók és egyházi tisztségviselők kisebb mérvű bevonása volt jellemző. A Duna Televízióban legnagyobb arányban (a bemondói szövegeken kívül) világi tisztségviselők szerepeltek, melynek hivatalos színezetét a mindennapi emberek, a szakértők és az egyházi tisztségviselők megszólalásai ellenpontozták. A két kereskedelmi televízió között szembetűnő különbségek voltak felfedezhetőek a megszólalások tekintetében. Míg az RTL Klub kisszámú ünnepi megszólalásainak több-

sege kommentátori közlemény volt, addig a TV2-ben magas számban szerepelt világi tisztviselő, továbbá „az utca embere”. Ha ehhez hozzáteszük, hogy a kommentátori megnyilatkozások aránya itt volt a legalacsonyabb (31,8%), látható, a TV2 ünnep-modelljében két szint markáns elkülönüléséről beszélhetünk, azaz a hivatalos mellett az egyéni értelmezések is tág teret kaptak.

Népi ünnepi szokások, népi ünneplés prezentálása a Kossuth Rádióra (52,3%) volt jellemző, míg ez a motívum az M1-en jóval kisebb mértékben szerepelt (19%). Augusztus 20. hivatalos „oldala” a Petőfi Rádión (20,8%) volt a leghangsúlyosabb, ellentétben az RTL-lel. A TV2 esetében szintén rendkívül csekély mértékben került képernyőre a hivatalos megjelenítési mód, mindössze az esetek kevesebb, mint 5 százalékában. A többi műsorszolgáltatónál - kis eltérésektől eltekintve - nagyjából hasonló arányszámokkal találkoztunk. Az ünnep legitimációs funkciója legtöbbször a TV2-ben (43,8%) tűnt fel, ami a médium egyedi ünnep-prezentációját látszik bizonyítani. A képi megjelenítési módszereket vizsgálva, a TV2 műsora a hagyományos szimbolikát használta fel (Szent Korona, különböző iniciálék). A személyes ünnepértelmezéseknek a Duna TV (26,2%), illetve a TV2 (21,4%) engedte a legszélesebb teret.

Augusztus 20. vallásos motívumai közé tartozott István személye, az ereklyék, melyek a durkheim-i értelemben vett kollektív reprezentációk szerepét töltötték be, továbbá az ünneplő közösség fontosságát fejezték ki. István országfelajánlása révén a Mária-kultusz is felbukkant augusztus 20-án, olyannyira, hogy Paskai bíboros megújította István felajánlását, melyet a helyszínen a résztvevőkön kívül az M1 nézői is nyomon követhettek. Ez jellegzetes példája a múlt és a jelen szimbolikus összefonódásának, az akkor és most egységének. Szent István személyisége leggyakrabban (43,0%) az M1-en jelent meg, de előfordulása a Petőfi Rádión is magas volt (21,1%). A keresztény értékrenddel is a Petőfin foglalkoztak a legtöbbit, ennek alapján az említett orgánum kiemelten közvetítette augusztus 20. vallásos aspektusait. Az ünnep megkonstruálásában, bemutatásában is megfigyelhető a közszolgálati-kereskedelmi különbség. A TV2 foglalkozott a kereskedelmi adók közül a legintenzívebben az ünnep vallásos oldalával. Az ország felajánlásáról és a nemzeti egység hit általi erősségéről elsősorban a Kossuth Rádión lehetett hallani, a viszonylag magas számarány a nemzeti elkötelezettség erőteljesebb hangsúlyozására utal. István, mint hős, alkalmas a dicső múlt felidézésére, ami érzékelteti a közösség fontosságát. Istvánnak sok arca van, egyfelől uralkodó, aki államot alapít és kormányoz (vagyis történelmi tetteket visz véghez), kivételes személyes tulajdonsággal bír, mely alkalmas a példaadásra, másfelől olyan utóélete, kultusza van, mely megerősíti egyedülálló szerepét a magyarok történetében. Az István-szimbólumnak van azonban még egy toposza, amely ritkán ugyan, de felbukkan augusztus 20. körül. Ez a kegyetlen király motívuma, mely szerint István reformjait csakis erős kézzel lehetett végigvinni. Istvánt, mint uralkodót leginkább a Duna Televízió (28,6%) és a Kossuth (28,6%) jelenítette meg, személyes tulajdonságaira az M1 (35,7%) és a Kossuth (32,8%) helyezte a hangsúlyt. Az említett motívum együtt járt a példaadó szerep témájával, ami a Kossuth és az M1 ünnepi programjaiban tűnt fel a legtöbbször, az M1-

nél ez a motívum képviselte az Istvánnal kapcsolatos megjelenítések több mint 50 százalékát. István utóéletével pont fordított volt a helyzet, az ezzel kapcsolatos ünnepi megszólalások kétötöde a Kossuth Rádión, kétharmada az M1-en hangzott el. Az adatokból megállapítható, hogy az István személye körüli szimbolika adta lehetőségekkel főként az említett közszolgálati orgánumok éltek. A kereskedelmi adók szinte egyáltalán nem foglalkoztak az Istvánnal kapcsolatos témákkal (kivéve István szent mivoltát).

A honfoglalás és a millennium témái az M1-en kaptak helyet a leggyakrabban, de a Kossuth szerepvállalása is említésre érdemes. A kereskedelmi adók közül a TV2 foglalkozott a legsűrűbben mind a honfoglalással, mind a millenniummal. Az ezeréves évforduló motívuma a Sláger esetében kidolgozottabb volt, mint maga augusztus 20.

Általában a politika át- és átszővi az ünnepi beszédfolyamot, ezért az ünnepi diskurzusban jelentős hangsúlyt kap a politikai vezetéshez való viszony. Az M1 és a Duna TV műsoraiban adtak teret legtöbbször (30,8%, illetve 28,3%) a határon túl ünneplő magyaroknak. A politikai vezetés elsősorban az M1-en és a TV2-ben kapott jelentős szerepet, egyharmad körüli megoszlással. A TV2 dolgozta ki legjobban az ünnep aktuálpolitikai jellegét, annak ellenére, hogy ez szinte kivétel nélkül minden adón megjelent. A semleges politikai megnyilatkozások a TV2-re és a Danubius Rádióra voltak jellemzőek. A politikai vezetést támogató kijelentések majdnem fele az M1-en hangzott el. Kritikai megnyilvánulások elsődlegesen a TV2-höz kapcsolódtak, de a Kossuth Rádió is számos ellenvéleményt jelenített meg.

Azok a témák, értékek, melyeket az ünneplő közösség fontosnak tart önmagával kapcsolatban, a múlt felidézése és értelmezése folytán mindig előbukkannak. Továbbá, augusztus 20-án az istváni hagyomány szinte automatikusan hívja elő a megszólalásokban Magyarország és Európa viszonyának kérdését. A vizsgálat során négyféle történetmodell sikerült beazonosítani. A „hagyományos”, vallásos eredetű modell szerint a kiindulópont a nagy esemény, az értékek forrása, melyet a „pokoljárás” (a magyarság történelmi szenvedése) követ, a jelen pedig a visszatérés (vagy annak lehetősége) az értékekhez. 2000. augusztus 20-án kirajzolódott egy másik modell is, mely szerint a magyarok történelme sikertörténet, és ez a „fennmaradtunk öröme” pozíciójából tekint a múltra. Amíg a történelmi szenvedés típusa leginkább az M1-en (29,5%), a Kossuth Rádión (22,7%) és a Duna TV-ben jelent meg, addig a másik modell a TV2 műsoraiba volt jellemző. A keresztény európaiság döntően a Kossuth (38,1%) és az M1 (26,2%) adásaiban jelent meg, a szekuláris Európa-modell pedig a TV2 programjaiban, valamint a Petőfi és Kossuth Rádióban.

A különböző értékmozzanatok nem csupán a rítusok, témák, szimbólumok közvetítésével jutnak el a közönséghez, hanem explicit módon is hivatkozhatnak rájuk. Példákat találtunk a függetlenség, modernitás (az istváni vezetés, mint a modernség kifejeződése), összetartás, hagyományörzés, tolerancia, továbbá a magyarság értékeinek nyílt megjelenítésére. A függetlenségre a legnagyobb hangsúlyt a Petőfi fektette (37%), a modernitás megjelenítésére pedig a Kossuth.

Az összetartásra való hivatkozás csatornák közötti eloszlása egyenletesebb volt, a legtöbbet ezzel a Kossuth (22,9%) és az M1 (22%) foglalkozott, csakúgy, mint a hagyományörzés fontosságával. A tolerancia kérdésköre az M1 (42,9%) után legtöbbet a TV2 ünnepi megemlékezéseiben került elő (17,9%), hasonlóan a magyarság fennmaradásához, ahol még a Duna TV szerepe említhető meg.

Végül érdemes megvizsgálni, mennyiben tértek el az egyes médiumok az ünnepi mellékesemények tudósításában, követésében. Ahogy ez az előbbiekből kikövetkeztethető, az ünnepi történeésekről szóló tudósításokban csökken a közszolgálati és kereskedelmi adók közötti különbség, noha ebben is az előbbiek nagyobb szerepvállalása figyelhető meg (az M1 és a Petőfi a tisztavatás és az egyházi ünnepi eseményekről tudósított, az M1 a világi ünnepekről). Fontos, hogy az a néhány önálló bemondói megszólalás, helyszíni közvetítés és egyetlen stúdióbeszélgetés, mely a Danubius és Sláger rádiókon hangzott el, mind az ünnep járulékos eseményeivel volt kapcsolatos, mely az ünnep lehetséges értékeinek közvetítésére alkalmatlanná tette a megnyilatkozásokat. Augusztus 20. csupán annyiban jelent meg, hogy néha leadtak egy-egy számot az István a királyból, esetleg más magyar előadóktól.

Az október 23-val foglalkozó műsorokban az egyes csatornák eltérő arányban szerepeltették a különböző funkciójú megszólalókat. A saját hangon megjelenők között a kommunikátorok egyeduralgó szereppel rendelkeztek, a megszólalások több mint harmadával. Hasonlóan meghatározó szerep jutott az élősóban történt megnyilatkozások tekintetében az egykori résztvevőknek, tanúknak és művészeknek. Az események tanúi a legmagasabb arányban a Duna TV-ben jelentek meg, de közel hasonló hányaddal találkoztunk a Kossuth és a Petőfi Rádióban is. A művészek élősóbéli előadásai az RTL Klub és a Petőfi műsoraiban emelkedtek ki, a megszólalások csaknem egynegyedében az említett státuszú szereplők nyilatkoztak. A Kossuth Rádió és a TV2 főként a téma szakértőit, túlnyomó többségükben történészeket szólaltatott meg. Az '56-os szervezetek képviselőinek médiahasználata leginkább az M1 ünnepi műsoraihoz kötődött.

A megszólalások széles témaspektrummal rendelkeztek. A leggyakoribb témák közé tartoztak az ünnepi események említése (főként a hírekben), a forradalom kitörése, az '56-os események résztvevőinek korabeli tevékenysége, elő- és utóéletük, a megtorlás, az igazságtétel, a forradalom szellemiségének őrzése, valamint a kultúra, művészetek, tudományok '56-hoz kapcsolódó vonatkozásai. Hangsúlyos témának számított az M1 ünnepi műsoraiban (a megszólalók 5 százaléka) a forradalmi harcok, a kommunista diktatúra, a nemzetközi kapcsolatok, amelyek a forradalom kimenetelének alakulásában szerepet játszottak. A Duna TV-n gyakran jelent meg az emigráció, a határon túli magyarság és a nemzetközi kapcsolatok kérdésköre, amelyek jól tükrözték a csatorna profilját. A TV2 műsoraiban meghatározó szerepet játszott a határon túli magyarság, a nemzetközi kapcsolatok, a szovjetek '56-os tevékenysége, a '89-es rendszerváltás és néhány aktuálpolitikai téma. A napi politika előfordulása annak tudható be, hogy e csatorna megpróbálta az ünnepet erősebben a jelenhez kötni. Az RTL Klub esetében az emigráció és a forradalmi harcok, a Petőfin a kommunista diktatúra motívu-

ma kapott nagy figyelmet. A Danubius, a TV2-vel egyetemben, a nemzetközi kapcsolatokat és a '89-es rendszerváltást, valamint az aktuálpolitikai elemeket jelenítette meg meghatározó mértékben október 23-a kapcsán.

A megjelenő értékek, eszmék közül a nemzeti szuverenitás, a szabadság, a hősiesség, valamint az összefoglalóan vallásinak, erkölcsinek nevezhető értékek kerültek előtérbe a megfigyelt médiumok összességében. Az M1 műsoraiban a megszólalók több mint 10 százaléka hivatkozott a demokrácia, az önrendelkezés értékeire. A TV2 műsoraiban hasonló arányban jelentkezett az igazság, a bajtársiasság és a szolidaritás.

A televíziók ünnepi reprezentációiról, képi retorikájáról szólva elmondható, hogy az M1, a Duna TV és az RTL Klub híreinek együtödében az adott rendezvényen megjelent ünneplő tömeg volt a domináns. Gyakran ábrázolták továbbá az ünnepléshez felhasznált kellékeket, úgymint virágok, koszorúk, gyertyák, mécsesek. A rendezvények szónokainak megjelenítése az M1 híradóiban volt meghatározó, kevésbé a Duna TV és az RTL Klub híreiben. Kollektív reprezentációkat (szobor, kopjafa, emlékmű) láthattunk a két közszolgálati televízió híreinek csaknem együtödében.

A különböző hírekben összesen 177 olyan ünnepi rendezvényről tudósítottak, amelynek helyszínéről a kommunikátor beszámolt, vagy az eseményeket a televízió kameráin keresztül közvetítették. Budapesti rendezvény a Duna TV műsorainak kevesebb, mint felében jelent meg, míg ez az arány a TV2, az RTL Klub, a Petőfi és a Danubius esetében meghaladta a 75 százalékot. A vidéki történésekről az M1 és a Duna TV tudósított átlagon felül. Az ünnephez kapcsolódó, de külföldön tartott megemlékezésekről szóló hírek aránya a Duna Televízióban, a Kossuth Rádióban és az RTL Klub hírműsoraiban volt a legmagasabb, a híryanagyok csaknem 20 százalékaival.

A médiumok hírműsoraiban az állami rendezvényekről szóló tudósítások aránya volt a legkiemelkedőbb. Kivételnek számított a Duna TV és az M1 híradója. Előbbin az '56-os szervezetek által rendezett ünnepségek szerepeltek a többi orgánumhoz képest kimagasló számaránnyal, míg utóbbin az ellenzéki pártok által rendezettek. A M1 hírműsorai mellett a Petőfi és a Sláger Rádió híreiben jelentek meg nagyobb arányban olyan rendezvények, melyeket ellenzéki pártok szerveztek, és ahol az arány felülmúlta a kormányzati pártok eseményeit. A Kossuth esetében pont fordított volt a helyzet. A Duna TV híryanaga számított a legkiensúlyozottabbnak az előbbieken taglalt szempontok szerint.

Ünnepi logót vagy díszletet a televíziók műsorainak csekély hányadában figyelhettünk meg. Ezek megjelenítésében Duna TV járt az élen, az esetek egyharmadában alkalmazta ezt a képi eszközt. A M1, a TV2 és az RTL Klub műsoraiban közül csak a hírműsorokban figyelhettünk meg logót, amelyek többnyire nemzeti színű zászlóból és dátumból álltak. A Duna TV készített egyedül ünnepi díszletet, amely a stúdióbeszélgetések alkalmával kapott szerepet. A dekoráció egy barikádot utánozott, amelynek előterében nemzeti színű virágcsokrok voltak. Hátterében tankot ábrázoló faliképet függesztettek ki, de a díszlet további kelléke volt egy nagyméretű képernyő is, amelyen időnként archív felvételeket vetítet-

tek. A Duna TV tehát meglehetősen nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a külsőségek segítségével is ráhangolja nézőit az ünnepre.

Összefoglalás

A közszolgálati médiumok uralkodó szereppel rendelkeztek a nemzeti ünnepek megjelenítésében. A Duna TV kivételével valamennyi műsorszolgáltató augusztus 20-t preferálta október 23-val szemben. Mindkét nemzeti ünnepünk prezentációjában a hírek, tudósítások szerepeltek a legnagyobb részaránnyal, de igazán jelentős szerephez a kereskedelmi médiumok műsoraiban jutottak. Míg a kereskedelmi műsorszolgáltatók elsősorban az ünnep magánjellegét hangsúlyozták, addig a közszolgálatiak az ünnepel kapcsolatos értékek és történelmi motívumok bemutatására is figyelmet fordítottak.

Személyiségi jogok³ a hírműsorokban és bűnügyi tudósításokban

A Médiatörvény 3.§ (2) bekezdése kimondja: „a műsorszolgáltató köteles tiszteletben tartani a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjét, tevékenysége nem sértheti az emberi jogokat...” A törvény betartatása elsősorban az ORTT feladata. Ebből kiindulva az elmúlt években több alkalommal is foglalkozott a személyiségi jogok, a személyes adatok védelmével.

A Magyar Köztársaság Alkotmányának 59.§ (1) bekezdése szerint: „A Magyar Köztársaságban mindenkit megillet a jó-hírnévhez, a magánlakás sérthetlenségéhez, valamint a magántitok és a személyes adatok védelméhez való jog.” Ezt szem előtt tartva, a TV2, illetve az RTL KLUB, valamint az ORTT között megkötött műsorszolgáltatási szerződések rögzítik, hogy műsoraikat az Alkotmánnyal és a magyar jogrenddel összhangban kell kialakítaniuk. Az MTV esetében etikai kódexének a szexuális bűncselekményekről, a balesetekről és katasztrófákról, valamint az erőszakról szóló részei írják elő - elsősorban a BBC Etikai Kódexét alkalmazva - az eljárást ilyen ügyekben. A Duna Televízió közszolgálati műsorszolgáltatási szabályzatának alapelveiben, de külön egy pontban is foglalkozik a személyiségi jogok tiszteletben tartásával, a személyhez fűződő jogokkal.

A Monitoring Szolgálat 2000-ben is több, hosszabb időszakot alapul véve vizsgálta, hogy a műsorszolgáltatók az Alkotmány szellemében, illetve a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvényben (továbbiakban Avtv.) meghatározott módon kezelik-e a magánszemélyek személyi és különleges adatait, eleget tesznek-e ezen adatok nyilvánosságra hozását rögzítő törvényi szabályoknak és ezáltal a személyiségi jogok védelme törvényi követelményének.

A vizsgálatok elsősorban arra irányultak, hogy a kereskedelmi televíziók betartják-e a műsorszolgáltatási szerződésben vállaltakat, közszolgálati társaik pedig az általuk rögzített etikai szabályok szerint járnak-e el az információs önrendelkezési jog, mint emberi jog tekintetében.

A vizsgálat szempontjai

2000 áprilisában, júniusában és júliusában kerítettünk sort a személyiségi jogok betartásának ellenőrzésére. Különös figyelemmel kezeltük a katasztrófákat, tragédiákat, baleseteket és a bűncselekmények elkövetését bemutató tudósításo-

³ Személyiségi jogok: az általánosan jellemző értékminőséget védik. Ennek érdekében egyfelől megteremtik az ember önmegvalósulásának feltételeit, másfelől biztosítják, hogy e feltételeket - a magán-szférát - senki jogtalan külső beavatkozással meg ne sérthesse.

kat, valamint az elkövetéssel gyanúsítottak, illetve az áldozatok személyes adatait és embertársaink személyes életpéldáit, problémáit nyilvánosságra hozó riportokat. A munka során regisztrálni kellett, hogy mikor jelent meg személyes, illetve különleges adat. Az ebből összeállított adatbázis alapján információkat kértünk az egyes műsorszolgáltatóktól, hogy a konkrét esetekben betartották-e a személyiségi jogokra és az adatvédelemre vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket. A mintavételbe a következő televíziók és műsoraik kerültek: M1: Híradó, 112, Duna Televízió: Híradó, TV2: Tények, Jó estét Magyarország!, Forró nyomon, RTL Klub: Híradó, Akták, Fókusz, Fókusz plusz.

A kutatás eredményei

A három hónap alatt összesen 20 vitatott esetet észleltünk. Ebből nyolc az RTL Klub, hat a TV2 és ugyancsak hat az M1 valamely műsorában fordult elő. Előjáróban elmondható, hogy az RTL Klub esetében talákoztunk a legtöbb problematikus adatkezeléssel⁴, de releváns különbség nem mutatkozott a kereskedelmi és közszolgálati médiumok között. Az RTL vitatott nyolc esete közül hat a Fókuszban jelent meg. A legtöbb alkalommal különleges adat bemutatásával kapcsolatban merült fel a törvénysértés gyanúja.

Az Avtv. értelmében különleges adatnak minősül a személyes adatok azon köre, melyek a faji eredetre, a nemzeti, nemzetiségi, etnikai hovatartozásra, politikai véleményre vagy pártállásra, vallásos vagy más meggyőződésre, illetve az egészségi állapotra, kóros szenvedélyre, a szexuális életre, valamint a büntetett előéletre vonatkoznak. Az Avtv. meghatározza azt is, hogy különleges adatot csak az érintett írásbeli beleegyező nyilatkozatával lehet közzétenni. A vizsgált esetek közül nyolc az egészségügyi állapottal, négy-négy a szexuális szokással és a büntetett előélettel, három az etnikai hovatartozással, egy pedig a kóros szenvedéllyel kapcsolatos különleges adatokat közölt. Valamennyi ügyben az ORTT kérte az adott műsorszolgáltatót, hogy igazolja, az érintett hozzájárulását adta-e írásban különleges adatainak közléséhez.

Konkrét problémák

A műsorszolgáltatók - egy kivételével - mindannyiszor fel tudtak mutatni olyan beleegyező nyilatkozatot, amelyet az érintett aláírt. Első ránézésre tehát úgy tűnik, minden rendben van a személyiségi adatok kezelésével a televíziókban. A munka során felvetődött azonban az a kérdés, az egyénnek van-e lehetősége arra, hogy a róla rendelkezésre álló különleges adatainak média általi föl-

⁴ Adatkezelés: az alkalmazott eljárástól függetlenül a személyes adatok felvétele és tárolása, feldolgozása, hasznosítása (ideértve a továbbítást és a nyilvánosságra hozatalt), az adatok megváltoztatása és további felhasználásuk megakadályozása.

használatát ellenőrizni vagy befolyásolni tudja. A fő kérdés az, a nyilatkozók tisztában voltak-e egyáltalán azzal, hogy jogukban áll megtagadni személyes és különleges adataik kiszolgáltatását, illetve tényleg úgy érezték-e, befolyásolni tudják a velük készített felvételek felhasználásának mikéntjét. E problémára világít rá néhány konkrét példánk. A TV2 2000. április 4-i Tények adásában prostituáltakkal kapcsolatos perről tudósított. Az érintettek jól láthatóan, több alkalommal is megkísérelték eltakarni arcukat, vagyis nem szívesen nyilatkoztak. Végül „megadták magukat”, és hagyták, hogy felvételek készüljenek róluk, néhányan még kelletlenül is, de megszólaltak. Amennyiben ezek az emberek ismerték is az Avtv. ide vonatkozó szabályait, érezték-e magukat olyan helyzetben, hogy kifejezzék, joguk van személyes és különleges adataik védelméhez.

Hasonló eset játszódott le az RTL Klub Fókusz című műsorának április 29-i adásában, amely egy csecsemőgyilkosságról közölt riportot. Arcának eltakarása nélkül - férje jelenlétében - nyilatkozott egy négygyermekes családanya, aki megölte csecsemőjét. Tették jogi következményeiről, illetve esetleges büntetésének letöltéséről azonban egyetlen szó sem esett. Vajon ebben az esetben tényleg tisztában volt-e azzal a nyilatkozó, hogy mit csinál?

A másik bemutatandó példánk esetében már nem lehetnek kétségeink. A riportban egy anya nyilatkozott, aki állítása szerint férje fenyegetései miatt ölte meg csecsemőjét. Teljes inkognitót kért, ehhez képest arcának eltakarását nem oldotta meg tökéletesen az RTL, hiszen egy lámpa felkapcsolásánál profilból láthatóvá vált néhány másodpercre az asszony arca. Ráadásul a hangját sem torzították el, márpedig az adatvédelmi ombudsman értelmezése szerint a hang is személyes adat, alkalmas valamely személy azonosítására. Itt teljesen egyértelmű volt, hogy a nyilatkozó nem akarta személyes adatait nyilvánosságra hozni.

A Német Szövetségi Köztársaság egyik híres - népszavazás ügyében hozott döntésében azt állapította meg, az a polgár, aki tudja, hogy információkat gyűjtene róla, és persze tudja azt is, hogy ezeket az adatokat feldolgozzák, de a használat ellenőrzésére már nincs lehetősége, hajlik arra, hogy viselkedése a lehető legkisebb mértékben térjen el az átlagtól. Sőt úgy is érezheti, az a legokosabb, ha lemond arról, hogy éljen alapvető jogaival. Nem tudjuk, hazánkban működhetnek-e hasonló reflexek, de több esetben is jogosan merül fel a kérdés, vajon nem úgy érezték-e a nyilatkozók, hogy hiába tiltakoznának adataik általuk nem kívánt felhasználása ellen, azt úgysem tudják ellenőrizni. Ráadásul azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, miszerint ezekben az esetekben többszörösen kiszolgáltattott emberekről volt szó, akik „bűneik”, életvitelük miatt sem biztos, hogy felhatalmazva érezték magukat arra, aktívan éljenek adatvédelmi jogaikkal - ha egyáltalán tisztában voltak azokkal. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a televízió - a nyilvánosság - egyben hatalom is, amellyel nem kívánatos „összetűzközésbe kerülni”.

Szeretnénk egy másik jelenségre is felhívni a figyelmet. Mint azt már rögzítettük, az Avtv. a különleges adatok között említi meg a büntetett előélet kategóriáját. Tapasztalataink szerint a műsorszolgáltatók a figyelt időszakban betartották a törvény betű szerinti rendelkezését, azonban annak szellemét már kevésbé.

Az RTL Fókusz műsorának július 7-i adásában egy férfit mutattak be, aki a helyi kutyamenhely tulajdonosának gyanúja szerint 14 kiskutyát eltulajdonított. A gyanúról nyilatkozott - arcát adva és a tettet tagadva - az érintett férfi is, akiről a műsorvezető elmondta, hogy „már volt dolga a rendőrséggel” és most is „eljárás folyik ellene”. Ezzel egyértelműen és véglegesen a riportalanyra terelődött a nézők gyanúja. Lehet, hogy az érintett személy volt az elkövető, ám ez még nincs bizonyítva. Márpedig az Alkotmány 57.§. (2) bekezdése értelmében hazánkban mindenkit megillet az ártatlanság vélelme. Nem szegte meg tehát az RTL az adott esetben az adatvédelmi törvény szabályait, de nem az Alkotmány szellemében járt el.

Ugyanez mondható el az M1 Híradó április 4-i adásáról, amelyben beszámoltak arról, hogy a rendőrség elfogta a brutális heresznyei gyilkosság gyanúsítottját. A műsorban bementek a gyanúsított nevét, és hosszasan megjelent fotója is. Itt sem büntetett előéletéről volt szó, ám gondoljuk el azt az esetet, ha mégsem a feltételezett elkövető volt a tettes. A közszolgálati adó álláspontja szerint az 1959. évi IV. törvény, a Polgári Törvénykönyvnek a helyreigazításra vonatkozó 80.§ (1)-(3) bekezdése értelmében az érintett igényt tarthat helyreigazításra, ha mégsem ő volt a tettes. Ez igaz, de a legmagasabb szintű jogforrás az Alkotmány, amely nem véletlenül rögzíti az ártatlanság vélelmének követelményét. Éppen ezért megkérdőjelezhető e gyakorlat helyessége, hiszen ilyen alapon bárkinek a fotóját és nevét közölni lehetne bármilyen bűncselekménnyel kapcsolatban.

A fentiek alapján elmondható, hogy a műsorszolgáltatók joggal hivatkoznak arra, az adatvédelmi törvény szövege alapján nem követtek el jogsértést. Eljárásuk azonban több esetben alkotmányjogi kérdéseket vet fel. Álláspontunk szerint a leghelyesebb eljárás az lenne, ha büntetőügyekben csak a rendőrség által hivatalosan körözött személyek fotóját és nevét közölnék, illetve annak a már elítélt elkövetőnek az adatait, aki ehhez előtte írásban hozzájárult. Ha pedig a gyanúsított írásban hozzájárul nyilatkozatához, akkor tartózkodni kell a néző

Zámolyi romák

Az elmúlt év egyik legnagyobb visszhangot kiváltó esetét külön is bemutatjuk. Az M1 Híradó április 27-i, este fél nyolcas kiadásában az egyik tudósítás a Csór községbe költözött zámoslyi romákról szólt. A riport kezdetekor a műsorvezető közölte, hogy a zámoslyi romák nem voltak hajlandók a Híradó kamerája elé állni. Ennek ellenére a riport felvezetéseként egy veszekedő roma csoportot láthattunk, akik közül többnek az arcát hosszasan mutatták. A tudósításban - az ellenkező vélemény ismertetése nélkül - az egyik helyi lakos, valamint a polgármester szájából olyan kijelentések hangzottak el, amelyek alkalmasak voltak a roma kisebbség elleni hangulatkeltésre. Íme néhány példa a riporter diszkriminatív megnyilvánulásaiából: „a települést ellepték a romák...”, „hat lakást rámoltak ki a faluban...”, a falu lakói szerint az lenne a legjobb „ha a romák olyan gyorsan elköltöznének, mint amilyen gyorsan ideköltöztek.” Sajnálatos, hogy a riport

ter olyan kifejezéseket használt, amelyek rosszízűek és egyértelmű értékítéletet hordoztak. Ez semmiképpen nem engedhető meg, főleg egy közszolgálati televízióban nem. Ugyanebben a műsoregységben a település egyik lakosa állította, hogy a romák „annyira lopnak, hogy az egy borzalmas.” Majd valamivel később a település polgármestere kijelentette: „a zámolyi romáknak az országban az emberek között nincs helyük, mert az állatvilágban is az állatok az élőködöket kivetik magukból.” Ezzel a „produkciójával” az M1 Híradója súlyosan megsértette az Avtv. 3.§ (1)-(2)-(3) bekezdését, a Ptk. 80.§-ban előírtakat, valamint a Média törvény 3.§ (2)-(3) bekezdését, illetve a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait rögzítő 1993. évi LXXVII. törvény 3.§ (5) bekezdésében foglaltakat.

Összegzés

A hivatkozott negatív példák ellenére, az elmúlt évi tapasztalatok némi bizakodásra adnak okot, hiszen viszonylag kevés kirívó esettel találkoztunk. Az egyes műsorszolgáltatókra ma már sokkal inkább az a jellemző, hogy olyan „technikákat” alkalmaznak, amelyekkel kihasználják az Avtv. „gyengeségeit”.

Magyar gyártású teleregények kvalitatív tartalomelemzése és összehasonlító vizsgálata

A vizsgálat tárgyaként az RTL Klubon látható Barátok közt című filmsorozat és a Kossuth Rádióban hallható A Szabó család című hangjátéksorozat szolgált. Az elemzés a következő kérdésekre kíván választ adni:

1. milyen társadalmi értékeket, társadalmi képet közvetítenek a sorozatok, azokat milyen szerepekben, szituációkban jelenítik meg?
2. konkrét értékeket közvetítenek a sorozatok, vagy csak morális kérdéseket vetnek fel, a nézőre bízva a választást?
3. mennyire és miben jelenik meg a sorozatok aktualitása, milyen politikai, közéleti események, társadalmi folyamatok tűnnek fel a műsorban?
4. mik körül alakulnak ki a főbb konfliktusok (pénz, család, szerelem stb.)?
5. hogyan ítéli meg, és milyen fokon szankcionálja a környezet a normaszegéseket?
6. mennyire nyitott-zárt üzeneteket kapnak a fogyasztók?

A tartalomelemzés elsősorban kvalitatív jellegű. A sorozatok 2000. szeptember és október folyamán sugárzott részeit elemeztük.

Kérdéseink arra irányultak, hogy a két elemzett szappanopera milyen típusú azonosulási lehetőségeket kínál fel nézőinek. Ha egy szappanopera ideológiai tartalmát akarjuk vizsgálni, azt kell kérdeznünk, hogy az adott szappanopera mennyire zárja le a kompetens, ideális néző interpretációját a különböző szereplőkről, helyzetekről. Zárt szövegről van szó, azaz az ideális néző azonosul bizonyos szereplőkkel és értékekkel, vagy nyitott szövegről, azaz a film nem írja elő, hogy a megjelenő konfliktusok szereplői közül kit tartsunk jónak, kiről gondoljuk, hogy igaza van. A Barátok közt és a Szabó család kapcsán ugyanez az alapvető kérdés merül fel: vajon konkrét értékeket közvetítenek e sorozatok, vagy csak felvetnek morális kérdéseket, és a nézőre bízzák, hogy válasszon közülük.

Mindkét sorozat a szappanoperák klasszikus struktúrájában épül fel: párhuzamos történetek zajlanak, amelyek részben átfedik egymást időben, azonban soha nem kezdődnek vagy oldódnak meg egy időben. Egy történet közepén véget ér egy másik, és elkezdődik egy harmadik, s ez utóbbi nyilván „túléli” majd az első történetet. Ez a struktúra biztosítja a sorozat folyamatszerűségét, megszakíthatatlanságát (szemben a különálló történetekből álló sorozatokkal, pl. Columbo). Ez a speciális struktúra teszi lehetővé azt, hogy a párhuzamos történeteket egy-egy morális probléma, konfliktus, vagy egyéb élethelyzet köré lehesse építeni, s így e problémák egymás mellett legyenek jelen a szappanoperában. Így elkerülhető az egy epizód – egy morális probléma túl didaktikus és életsz-

erületen alternatívája. Gyakori megoldás, hogy egyszerre két történet is hasonló konfliktust mutat be, egymás mellé helyezve ugyanazon helyzetnek kétféle verzióját.

Elsősorban moralitás szempontjából elemezzük a sorozatokat, de ez nem jelenti azt, hogy a meseszöveg szempontja másodlagos, vagy pusztán csak formai jellemző lenne. A moralitás-történetek milyensége ugyanis összefügg a feszültségkeltésnek, a néző odaláncolásának szándékával. A Barátok közt rendkívül sűrűn használja a meseszöveg, a feszültségkeltés klasszikus kliséit. Ezek közül a legfontosabbak: a félreértések okozta bonyodalmak bemutatása, a gyanúkeltés a nézőben (kis jelek bemutatásával, amelyek mögöttes motívumok jelei), a néző beavatása egy szereplő olyan dolgaiba, amelyekről a többi szereplő nem tud, bár káros lehet nekik, a konfliktusok kiélezése. Ezek a klisék határozzák meg a Barátok közt általános kereteit, amelyek közt futhatnak a morális kérdéseket tárgyaló történetek. A feszültségkeltés szándéka így egyértelműen meghatározza a műsorban megjelenő moralitás milyenségét is. A sorozat egyik alapvető morális konfliktus-típusa az, hogy a szereplők egyéni érdekei, céljai szemben állnak elvekkel, érzelmekkel, értékekkel.

Ezek a konfliktusok teszik lehetővé a cselekmény feszültségének állandósítását, a mese intenzívvé tételeit. A Szabó családban is nyilvánvaló, hogy a moralitás szorosan összefonódik a meseszöveg sajátos formájával. A rádiósorozat, technikai okok miatt is, sokkal kevésbé használja a feszültségkeltés eszközeit. A hallgatók „megfogása” kevésbé a mese intenzívvé tétele révén történik. Az ideális hallgató nem azért kapcsolja be hétről hétre a készüléket, mert kíváncsi a félbehagyott konfliktusok végkimenetelére, hanem azért, mert azonosul a műsor szereplőivel, magához hasonlónak, magához közelinek érzi őket. A konfliktusos, feszült, bonyodalmakon, félreértéseken alapuló meseszöveg helyett legtöbbször konszenzusra irányuló, békés, a józan ész keretei között maradó beszélgetéseket hallhatunk, amelyek nagy részében egyáltalán nincs is megoldandó konfliktus. E mese-forma azzal jár együtt, hogy a műsor hétköznapi, normális, mindannyiunk által is átélhető helyzeteket, vitákat mutat be, s a morális kérdések megtárgyalása e keretek között zajlik. A műsor készítői szerint ez a problémák közös megoldását, azok megbeszélését jelenti, a műsor ezt hangsúlyozza.

A Barátok közt meseszövevi stratégiái szorosan összeforrnak egy individualista moralitás megjelenítésével, a Szabó család meseszövevi formái pedig egy kollektivisták morál megjelenítését teszik lehetővé. A két sorozat különbsége első ránézésre nyilvánvaló, két külön logikával bíró világot jelenítenek meg.

A két sorozat zártságát több szinten vizsgálhatjuk.

1. A szereplők perspektívájának szintje. A szöveg lezárása végbemehet általános szinten, annak révén, hogy általában ugyanazon szereplők perspektívája érvényesül, függetlenül a konkrét történetek milyenségétől. Ekkor a szappanopera adott szereplője egyfajta rezonőr szerepet játszik, véleményét a többi szereplő, s az implikált olvasó is elfogadja. Az implikált olvasó tehát a pozitív-

ként felkínált perspektívába helyezkedik, ez teszi lehetővé az adott perspektívából jövő morális üzenetek elfogadását.

2. Az explicit tartalom és morális üzenetek szintje. A szöveg lezárásának másik, konkrét formája az, mikor a morális konfliktusokban a szembenálló célok, értekek stb. közül egyértelműen az egyik nyer.
3. Implicit üzenetrendszer. A szöveg lezárásának harmadik típusát implicit üzenetrendszernek nevezhetjük, ez több összetevőből áll: a személyközi viszonyok és konfliktusok struktúrájából, a szereplők adottnak vett, meg nem kérdőjelezett tulajdonságaiból, a természetesként bemutatott élethelyzetek és viselkedésformák milyenségéből.

A két sorozat egymástól eltérő tulajdonságokkal bír e három szint mindegyikén. Az első szinten mindkét sorozat zárt (egymással teljesen ellentétes) üzenetet fogalmaz meg, bár eltérő erősséggel. A második szinten a Szabó család jóval kevesebb morális kérdést tárgyal a Barátok köztnél, s e kérdéseket jóval zártabban jeleníti meg. A harmadik szinten mindkét sorozat zárt üzeneteket fogalmaz meg.

A szereplők perspektívája

A szereplők szintjén nyilvánvaló a két sorozat közti alapvető generációs különbség. A Szabó család célközönsége az 50 éven túli rádiózó korosztály, a Barátok közt pedig a fiatalok (a 30-as 40-es generációt is ide értve) szappanoperája. Mennyiben mondhatjuk tehát, hogy a Szabó család az öregek szempontjából nézi a fiatalokat, a Barátok közt pedig fordítva? A Szabó család esetében egyértelmű a helyzet, különböző lezárásokat találhatunk, amelyek mind a „tapasztalt öregek” perspektíváját erősítik. Ugyanez (azaz a fiatalok perspektívájának támogatása) áttételesebben van csak jelen a Barátok köztben. Először vizsgáljuk meg, hogyan történik egyáltalán a generációs jellemzők konstrukciója a két sorozatban, azaz milyenek az „öregek” és milyenek a „fiatalok”?

A generációs perspektívakülönbséget a Szabó család az öreg és a fiatal, a régi és az új explicit szembeállításával viszi végbe. Ez sokszor a lehető legnyíltabb formában érvényesül: mikor öregek beszélgetnek a fiatalokról, vagy az új világról, amelyet ők már inkább kívülállóként szemlélnek. A sorozat a beszélgetésekben explicite a bölcs öregek perspektíváját favorizálja. Természetesen a fiatalok jóval kevesebbszer beszélgetnek a bölcs öregekről, a Szabó család nem mutat be olyan külső perspektívát, amelyből nézve ők esetleg kritizálhatók lennének. Emellett egy sor olyan jelenettel is találkozunk, amikor a régi és az új konfliktusában a régi szempontját mutatják be igaznak, helyesnek. A fiatalok, akik tapasztalatlanságuk miatt vagy forrófejűek vagy meggondolatlanul követik az új világ logikáját, egy sor helyzetben tanulhatnak az öregektől. A belátás, a bölcsesség, a tapasztalat, a józanság, az empátia mind az öregek oldalán állnak, a fiatalok e

konfliktusokban inkább csak érzelmekkel és indulatokkal bírnak, mintsem érvekkel. A régi világ a minőség, a mértéktartás, a józanság, a bölcsesség jeleivel konnotált, az új világ a rohanás, a meggondolatlanság, az önzés jegyeit hordozza. Az öregek perspektívája érvényesül abban is, hogy a problémák megoldása szintén tőlük jön, ők próbálják elsimítani az ügyeket, megtalálni a mindenkinek megfelelő megoldást, ők morfondíroznak azon, hogy mit lehet tenni.

A Szabó családban egy kivételezett szereplőcsoport perspektívája dominál, ez elősegíti, hogy az adott szereplők saját értékeiket, normáikat lezárt, explicit üzenetként fogalmazhassák meg, azaz a sorozat egyértelműen definiálhassa a helyes és a helytelen, a jó és a rossz közötti különbségeket.

A Barátok közt teljesen más stratégiát követ a generációs perspektívakülönbségek konstrukciójában. Nincs olyan szereplőcsoport, amely perspektíváját explicit favorizálná. A sorozat nem teszi explicit beszélgetések tárgyává a régimódi öregek és az új világot képviselő fiatalok közti szembenállást. Míg a Szabó családban az öregek beszélgetnek a fiatalokról, addig a Barátok köztben a fiatalok nem beszélgetnek az öregekről, a régi világról. A Szabó családban hiteles, mindennapi szituációkban élő ötvenesek-hatvanasok beszélgetnek generációjuk problémáiról és szembenállásáról a mostaniakkal. A generációs perspektíva konstruálása a Barátok közt esetében másképp történik. Ennek elsődleges eszköze a régi világ képviselőinek kizárása a normalitás zárt teréből, amelyben a sorozat szereplői megküzdenek az előttük álló morális kérdésekkel.

Az explicit tartalom és morális üzenetek szintje

Explicit morális üzenetekről akkor beszélünk, amikor egy adott élethelyzetben vagy konfliktusban nyíltan kiderül, hogy mi a helyes, a jó, a követendő viselkedés. Ezen a szinten a befogadót közvetlenül próbálják meg befolyásolni. A Szabó család nyíltan az igazságosztó szerepébe helyezi preferált szereplőit, ezzel szemben a Barátok közt a perifériára szorítja azokat, akiknek a perspektíváját nem kívánja megmutatni. A perspektívák lezárásának e két eltérő stratégiájából következik, hogy az explicit morális üzenetek szintjén a Szabó család jóval zártabb, mint a Barátok közt. A Szabó családban a felmerülő értékkonfliktusok nagy részében az írók lezárják az interpretációs lehetőségeket, definiálják a helyes viselkedésmintát. A Barátok köztben viszonylag kevés olyan helyzetet találunk, amelyben egyértelmű morális útmutatást kapunk. A Szabó családban jóval kevesebb és kevésbé éles konfliktus merül fel, mint a Barátok köztben. Sokszor nem is nyílt konfliktusról van szó, hanem egy társadalmi, morális problémáról. E problémáknak, konfliktusoknak azonban majd mindegyikében meg tudjuk, hogy mit gondoljunk az ügyről. A legnagyobb probléma- és konfliktuscsoport a régi és az új szembenállásából fakad. A sorozat expliciten eltérő minőséggel ruházza fel a két szférát. A régi a minőségi, a bölcs, a józan, a mértéktartó, az új az önző, a kapkodó, a silány, a meggondolatlan. Régi és új összecsapása a sorozatban többféle alakot ölt. Az egyéni személyiség szintjét nézve azt látjuk, hogy ré-

gi és új küzdelme a fiatalok és az öregek hagyományos toposzainak csatáját jelenti. Az öreg a bölcs, a tapasztalt, a higgadt, a felelősségtudó, a fiatal a tapasztalatlan, a naiv, az önfejű, a felelőtlen. Az igazság egyértelműen az öregek oldalán áll, a gyerek hibái sokkal inkább szüleinek és a fogyasztói értékeket favorizáló új világnak köszönhetőek. Az új világ logikáját nem mutatja be szimpatikus szereplő, akivel azonosulni lehet. A műsor nem azt sugallja, hogy a régiek jobbak az újajknál, hanem több helyen a gyorsuló tempó kegyetlenségére világít rá, anélkül, hogy annak pozitív oldalait is bemutatná.

A kisember perspektívájának bemutatására jellemző az empátia felkeltése azok iránt, akik passzívak, a mai világot pusztán csak követni próbálják, ahhoz alkalmazkodni kénytelenek, mivel képtelenek annak aktív befolyásolására. Az explicit üzenetek szintjén így történik a kisember nézőpontjának alátámasztása. Gazdagság és szegénység itt nyílt, explicit konfliktusba kerül (a Barátok köztben szó sincs erről). A szegény kisember a társadalmi rendszer egészével kerül így szembe, annak igazságtalanságára ébred rá. A fenyegető, felgyorsult, igazságtalan világban a kisember a magánszféra, az emberi kapcsolatok felé fordul, és büszke arra, amit önerejéből, becsülettel elért: „nekünk ennyi jutott, és ez így van jól”, „annyinak mutakozom, amennyi vagyok”. Ezzel a képpel szintén nem helyez szembe alternatívát a sorozat. A sorozat által konstruált kisember tehát a magánélet kapcsolatai felé fordul, s értékvesztésként éli meg az emberi kapcsolatok meggyengülését, a kollektívák meglazulását. Természetesen a legtöbbre értékelt kollektíva a család. A házastársak összetartanak, egymás mellé állnak, kölcsönösen segítik a másikat, ha az bajban van. A női szerepek konstrukciójában a sorozat ismét csak erősen zárt értékrendszert közvetít. Kifejezetten pozitív értéként jelenik meg, hogy az öregek, és közülük főleg a nők, mégiscsak összetartják a családot. Ilyesfajta érv a Barátok köztben elképzelhetetlen. A baráti kapcsolatok fontosságát a sorozat több jelenetben is kiemeli, expliciten megtudhatjuk, hogy mennyire fontosak az igazi jó barátok. A női szerepeket a sorozat konzervatívan definiálja. A Szabó családban a felmerülő konfliktusok megoldását legtöbbször készen találják. Az ideális nézőnek nincs nehéz dolga: könnyen felismeri, mi a jó és mi a rossz, ehhez hozzásegíti őt a szöveg. Hipotézisünk szerint az követi figyelemmel a Szabó családot, aki azonosul az erőteljesen megjelenített értékrendszerral és a sorozat által favorizált szereplőkkel.

Az explicit üzeneteket tekintve csak két hasonlóságot találtunk a két sorozat közt. A Szabó családhoz hasonlóan, a Barátok közt is elítéli a szülők gyerekekkel szembeni agresszivitását. A jó barátok fontosságát szintén nyíltan kimondja mindkét sorozat. Ugyanakkor explicit szinten nincsenek ellentétek a sorozatok közt, hiszen a Barátok közt nem gyárt explicit szinten ellenideológiát a Szabó család ideológiájával szemben. A Barátok közt jóval kevesebbszer közvetít explicit morális üzeneteket. Nem találkozunk valamilyen értékrend nyílt közvetítésével, sőt, épp azt láthatjuk, hogy a rengeteg konfliktusban csak nagyon ritkán van egyértelműen igaza az egyik félnek – szemben a Szabó családdal. A konfliktusok nagyobb részében a szemben álló résztvevők mellé egyaránt feljegyezhetünk jó és rossz pontokat, s jellemző, hogy nagyjából egyenlő súly van a mérleg

serpenyőiben. Persze vannak „jobb” és „rosszabb” szereplők, de a lényeg az, hogy senki sem elszánt normakövető a sorozatban; a bölcs belátás, az egyéni indulatok, érdekek háttérbe szorítása, Szabóék fő erénye pedig távolról sem jellemző a szereplőkre. A Barátok közt nem kínál fel explicite értékmintákat, amelyekkel azonosulni lehet, és a preferált perspektíva sem olyan erősen lezárt, mint a Szabó családban.

Az implicit üzenetrendszer

A szöveg implicit lezárása azáltal történik, hogy természetesként, magától értetődőként mutat be bizonyos kontextusokat, nem kérdőjelezi meg azokat, nem is beszél róluk nyíltan, adottnak veszi őket. E kontextusok több dolgot jelenthetnek: a személyközi viszonyok és konfliktusok struktúráját, a szereplők adottnak vett, meg nem kérdőjelezett tulajdonságait, a természetesként bemutatott élethelyzetek és viselkedésformák milyenségét. Az implicit üzenetrendszer azon stratégiák eredménye, melyekkel a szerzők a sorozat realitását, hitelességét, relevanciáját próbálják megteremteni. A két sorozat teljesen másképp konstruálja meg saját relevanciáját, reális mivoltát.

A Szabó család olyan egyértelműen konstruálja meg a preferált perspektívát és a preferált moralitást, hogy az implicit üzenetek szintje egyértelműen ennek rendelődik alá. Az események természetesként bemutatott terét a „mindennapiság kontextusának” nevezhetnénk. Minden jel azt hivatott bizonyítani, hogy ezek az emberek köztünk élnek, ugyanazokkal a problémákkal küszködnek, ugyanazt a világot látják és élik meg, mint mi, azaz mint az implikált befogadó. A hitelesség, a realitás megteremtésének másik fő formája az aktuális közéleti kontextus beemelése a beszélgetésekbe. A mindennapiság konstrukciójának alapeleme, hogy a személyközi viszonyokban az egymásra orientáltság jellemző, nem viszonylag önálló egyének küzdelmét mutatja be a sorozat, hanem a konfliktusok, problémák kollektív megoldásának lehetőségeit.

A Barátok közt teljesen ellentétes stratégiákat követ. Megkonstruál egy művilágot, amelyről nem feltétlenül akarja elhíttetni, hogy egy az egyben a valódi, mindennapi élet tükörképe. A konkrét közéleti kontextus teljesen hiányzik, nincsen egyetlen egy utalás sem valamely politikai-társadalmi eseményre. A Barátok közt szereplői egy zárt világban élnek, a szereplők életének bizonyos helyzetei egészen irreálisak, pl. az iskolások alig tanulnak és járnak iskolába. A mindennapok anyagi gondjaitól eltávolított környezet lehetővé teszi, hogy a szappanopera betöltse két fő funkcióját: a moralitás-dramák bemutatását és az izgalmas, szórakoztató történetmesélést. A Szabó családban mindkét funkció háttérbe szorul, épp a mindennapok bemutatásának igénye miatt. A Barátok köztnek kettős a célja, ahogy a klasszikus szappanopera műfaj egészének, a moralitás-dramák bemutatása és a szórakoztató feszültségkeltés. Mindennek feltétele, hogy teremtsen egy olyan zárt világot, amelyben mindkét célját elérheti. E világ megteremtése úgy lehetséges, hogy eloldják azt a konkrét társadalmi kontextustól, a

mindennapi élet konkrét és reális problémáitól, azaz elsősorban az anyagi problémáktól. Vajon mi a moralitás-konfliktusok érzelmi realitásának jelentősége, tudván, hogy a sorozatban nincs túl sok explicit morális üzenet? A sorozat implicit morális üzeneteit a személyközi viszonyok és konfliktusok struktúrája hordozza. A sorozat érzelmi realitását, relevanciáját az jelentheti a néző számára, hogy az tulajdonképp nem más, mint morális határhelyzetek permanens megjelenítése. E határhelyzetekben tisztán látható erkölcsi alternatívák csapnak össze egymással. A konfliktusokban mindig egyéni ambíciók, érzelmek, érdekek, vonzódások csapnak össze erkölcsi elvekkel, normákkal, szokásokkal, mások egyéniségével, társas környezettel.

A Barátok közt megválaszolatlan alapkérdések, megoldatlan alapkönfliktusok halmaz. E konfliktusok, problémák köre kell, hogy releváns legyen az implikált olvasó számára, valamint az, hogy nincsenek könnyű válaszok. Az egyén középontba helyezése, annak sugallásával, hogy e kérdésekben a végső döntést az egyén mondja ki, viszonylagos értékrelativizmusával a Barátok közt az implicit üzenetek szintjén egy individualista világ moralitását közvetíti. Az implicit üzenetek ezen a szinten bírhatnak hatással, s kevésbé a középosztályi értékek közvetítésével.

Összefoglalás

A Barátok közt és A Szabó család c. sorozatok egymással szembenálló értékeket, ideológiákat közvetítenek, s ezt egymástól eltérő eszközökkel teszik. A két sorozat közt alapvető generációs különbséget látunk. A Szabó család célközönsége az 50 éven túli rádiózó korosztály, a Barátok közt pedig a fiatalok (a 30-as 40-es generációt is ide értve) szappanoperája. A Szabó család hétköznapi, normális, mindannyiunk által is átélhető problémákat mutat be. Ezt a mindennapi-ság kontextusának nevezhetnénk. Minden arra utal, hogy a szereplők köztünk élnek, ugyanazokkal a problémákkal küszködnek, ugyanazt a világot látják és élik meg, mint mi. A sorozat azért lehet hiteles, mert mindennapi. Aki hitelesnek tartja a sorozatot, azonosul az 50-es, 60-as éveiket taposó főszereplőkkel, és azokkal az értékekkel, amelyeket azok nyíltan megjelenítenek. A sorozat tehát egyértelműen definiálja a helyes és a helytelen, a jó és a rossz közötti különbségeket.

A legfontosabb probléma a régi és az új szembenállása. A sorozat nyíltan a régi oldalára áll: a régi a minőségi, a bölcs, a józan, a mértéktartó, az új az önző, a kapkodó, a silány, a meggondolatlan. Emellett a sorozat a kisember nézőpontjából beszél. A fenyegető, felgyorsult, igazságtalan új világban a kisember a magánszféra, az emberi kapcsolatok felé fordul, és büszke arra, amit önerejéből, becsülettel elér. Értékvesztésként éli meg az emberi kapcsolatok meggyengülését, a kollektívák meglazulását. A kollektívák, főleg a család, az egyéni érdekek és vágyak fölé rendelődik, a fiatalok fölött mindig ott állnak a bölcs öregek, akik megmutatják a helyes utat. A női szerepeket a sorozat konzervatívan definiálja. A sorozat egy kollektivista moralitást jelenít meg.

A Barátok közt más stratégiát követ: sokkal kevesebb alkalommal definiálja nyíltan, mi a jó és mi a rossz, nem igazán kínál fel expliciten helyes viselkedésmintákat. Ez mégsem jelenti azt, hogy ideológiamentes: az implicit üzenetrendszer szintjén egy érték-relativista, individualista moralitást jelenít meg. Ennek alapja a középosztályi individualizmus, azaz a nyertesek, a felsőbb rétegek zárt világa. A társadalmi rendszer igazságtalansága nem jelenik meg a sorozatban, nem igazságtalan helyzet az, hogy vannak gazdagok és szegények. A szereplők az új világ „felsőbbrendű emberét” mintázzák: szépek, tiszták, civilizáltak (még akkor is, ha bűnözők), legalább középosztálybeliek, önállóak, aktívak, autonóm személyiségek, képesek saját életük alakítására, nem alárendeltek főnökeiknek, csak szükséghelyzetben szorulnak másokra, meghallgatnak másokat, de ők egyedül döntenek, ismerik az új világ logikáját, nem régimódiak, mint az öregek. E keretek közt termeli ki a sorozat saját individualista értékrendjét. Ennek alapja az, hogy a sorozatban állandóan az egyéni ambíciók, érzelmek, érdekek, vonzódások csapnak össze erkölcsi elvekkkel, normákkal, szokásokkal, mások egyéniségével, a társas környezettel. E konfliktusok szinte kivétel nélkül azt boncolgatják, hogy miképp lehet összeegyeztetni az egyéniség különböző aspektusait a kollektívum különböző megjelenési formáival. Erre soha nem ad explicit választ, azonban egyén és közösség összecsapásának állandó megjelenítésével implicit szinten e konfliktusok szükségszerűségét sugallja.

A „nincs nagy gond, majd csak megoldjuk közösen” üzenete, az egyéniség halványtsága és közösség alá rendelése, azaz a Szabó család üzenete, és az érdekek, normák, vágyak, elvek, ambíciók, társas kapcsolatok szövevényében utat vágni próbáló egyén képe, a Barátok közt individuális moralitásának alapeleme igen távol áll egymástól.